

NİJERYA'YA ŞİİLİĞİN GİRİŞİ VE YAYILMASINDA/GELİŞİMİNDE İRAN'IN ROLÜ

THE ROLE OF IRAN IN THE ENTRY AND SPREAD/DEVELOPMENT OF SHIISM IN NIGERIA

Yıl 1, Sayı 2, ss.28-50.

Year 1, Issue 2, pp.28-50.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 18.01.2021

Submitted: 18.01.2021

Kabul Tarihi: 25.06.2021

Accepted: 25.06.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

Toprak, K. (2021). Nijerya'ya Şiiliğin Girişi ve Yayılmasında/Gelişiminde İran'ın Rolü, *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (2) , 28-50.

Kenan TOPRAK

Eyyübiye Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

kenantoprak1982@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8634-1823

Öz

Bu çalışmada, Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki'nin politik aktivizmine ve Nijerya'da en aktif Şii grubu olarak bilinen Nijerya İslami Hareketi'ne (IMN) değinilmektedir. Nijerya İslami Hareketi'nin altyapısı, 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim ile birlikte 1980'lerden bu yana Nijerya devleti ve diğer dini gruplara karşı sert bir mücadeleye liderlik eden Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki tarafından hazırlandı. Çalışma, Nijerya Şiilerinin sosyal ve politik dinamiklerini tarihsel bir perspektiften inceleyerek, bugüne kadarki faaliyetlerinin farklı aşamalarını sunuyor. Ayrıca, Nijerya'da Şiiliğin kökeninin ve Şiiliğin bu bölgede yayılmasını kolaylaştıran faktörlerin belirlenmesini, Nijerya'da İran'ın gücüne ve etkisine katkıda bulunan faktörlerin incelenmesini amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra, Nijerya'ya yerleşmiş Lübnanlı Şiilerin tarihini Nijeryalı Şiilerin faaliyetleri, Şiiliğe geçişlerinin nedenleri ve karşılaştıkları zorlukları incelemeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda IMN çağrılarının içeriği ve metodolojisi nedeniyle Sufi ve Selefi Müslüman topluluklar arasındaki anlaşmazlığın bazı teolojik boyutlarını ele alıyor.

1979 İran İslam Devrimi'nin bölgede Şiiliğin yerleşmesinde etkili olduğu ve İran İslam Cumhuriyeti'nin Nijeryalı öğrencilerin İran'da eğitim görmeleri için burs sağlaması gibi birçok faaliyetin Şiiliğin bölgede yayılmasına katkıda bulunduğu görülmüştür. Makale, İran'ın Şiiliği yumuşak güç olarak kullandığı, Nijerya İslami Hareketi'nin İran Devrimi temelli etkileşimlerin sonucu ortaya çıktığını, ve İran Şiiliğinin bir uzantısı olduğunu savunuyor.

Nijerya'da Şiilik üzerine akademik kaynakların azlığı nedeniyle, incelemeler internet üzerinden temin edilen destekleyici materyallere dayanmaktadır. Kaynak materyal eksikliği nedeniyle, bu makale farklı kaynaklardan zıt bilgilerin toplanmasına dayanmaktadır

Anahtar Kelimeler: Nijerya, IMN, Zakzaki, İran, Şiilik, Radikalleşme

Abstract

This article focuses on the political activism of Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky and Islamic Movement of Nigeria (IMN), known as the most active Shia group in Nigeria. Along with the revolution in Iran in 1979, this movement's infrastructure

was prepared by Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky who led a tough battle against the state of Nigeria and other religious groups since the 1980s. The article examines the social and political dynamics of the Nigerian Shiites from a historical perspective, presenting the different stages of their activities in the past and present. It also aims to examine the history of the Lebanese Shiites settled in Nigeria, the activities of the Nigerian Shiites, the reasons for their transition to Shiite and the difficulties they faced. It also addresses some theological dimensions of the dispute between Sufi and Salafi Muslim communities due to the content and methodology of IMN calls. Identifying the origin of Shiism in Nigeria and factors that facilitate the spread of Shiism in its northern region aims to examine independently the factors that contribute to the power and influence of Iran in Nigeria.

Iranian Revolution in 1979 is arguably effective in the establishment of Shiism in the region, and many activities - such as the Islamic Republic of Iran providing scholarships for Nigerian students to study in Iran - contributed to the spread of Shiism in the region. The article argues that Iran uses Shiism as soft power, that the Islamic Movement of Nigeria arose as a result of interactions based on the Iranian Revolution, and that it is an extension of Iranian Shiism.

Due to the scarcity of academic resources on Shiism in Nigeria, the reviews are based on supportive materials procured via the internet. Due to the lack of source material, this article is based on gathering contrasting information from different sources.

Keywords: Nigeria, IMN, Zakzaky, Iran, Shiism, Radicalisation

Structured Abstract

After the Nigerian Civil War (1967-1970), military regimes dominated the country's administration. However, in 1999, Nigeria transitioned to the longest and uninterrupted democratic rule with hopes that misgovernance in the country might come to an end. Unfortunately, economic difficulties, ravaging insecurity, bad transportation, lack of clean water, poor healthcare facilities, abuse of power, low quality education, and the lingering inequality have remained a stumbling block to creating a conducive atmosphere for all Nigerians.

Insecurity has particularly devastating effects on the development of Nigeria. It stands as an existential threat facing the country from all angles. Boko Haram jihadists have dislocated the economic activities in the Northeastern part of Nigeria and led to the displacement of millions of people. From the North West, Nigeria is facing some security challenges due to the farmer-herder clashes and the proliferation of jihadists from the Sahel. In the Southeast, the country is troubled by the Biafra separatists.

Current estimates put Nigerian population at about 200 million people the largest in Africa. About half of Nigerians are Muslims dominating the northern part of the country. The other half constitutes a Christian population with a small part belonging to traditional religions, making the country an important religious fault line. Given that religious identity in Nigeria often translates into regional, ethnic, political, and socioeconomic problems, it can be considered that there are triggers that routinely reveal a propensity for violence. Moreover, religious practices are common, with churches and mosques operating independently of state control. ("Ciforb resources Nigeria,"). In this regard, Nigeria has been one of the most discussed religious fields in Africa due to its religious pluralism and importance attributed to religion.

Economic and political factors can explain the emergence and rise of fundamentalist groups in Nigeria, while the role played by external forces besides these internal factors is great. At the religious point, Saudi Arabia and Iran have ensured the spread of their own ideologies in Nigeria through social programs and funding assistance (Tande, 2012). For example, in some parts of Africa, especially in Nigeria, the Islamic Revolution of Iran has increased the appeal of Shiism. The emergence and the spread of Shiism has been effective in the post-revolutionary years and the declaration of "*export of Revolution*", which has been the official policy of Iran.

The idea of ideologically linked groups in Nigeria replacing the country as an Islamic State has provided opportunities for these groups to spread their ideology. In this regard, Nigerian universities have

often been places where Islamic activism is intense. Most of the leaders of the groups that emerged after independence and whose backgrounds are ideologically linked to foreign countries have their origins in universities. For example, Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky, leader of the Islamic Movement of Nigeria (IMN), a group of Nigerian Shiites, was a student leader at Ahmedu Bello University during his youth (Tande, 2012). Al-Zakzaky is believed to have been the main mastermind behind nationwide demonstrations supporting the inclusion of Islamic Sharia in Nigeria's constitution in 1978.

Before independence, most Muslims were affiliated with Sufi sects that were not affiliated with any group, while Shiism and Salafism/Wahhabism were almost never involved (Toprak, 2019). Although traditional Sufi groups have long dominated Nigeria, after the 1970s, a group identified as the Izala movement that has adopted Salafi ideas emerged with the official name: “Jama’atu Izalatiil Bid’ah Wa’Iqamatis Sunnah- (Society of Removal of Innovation and Re-establishment of the Sunnah-JIBWIS). The Islamic Movement of Nigeria (IMN), which applies Shiite ideas, has also begun to have a religious influence and an impact on the public and political role of Muslims in Nigeria. This created an atmosphere for sectarian conflicts among Muslims in Nigeria and opened the door for religious rhetoric that is clouded by sentiments and polemics.

The emergence of Shia in Nigeria in the hands of Sheikh Zakzaky changed the direction of domestic politics in the country. (Toprak, 2019). Sheikh Ibrahim Yaqub Al-Zakzaky was originally Sunni Muslim but got inspired by the 1979 Islamic Revolution in Iran and called for the establishment of an Islamic government/Republic by criticizing the secular structure of the Nigerian State (Muhammad, & Abdullahi, 2019: 30). This transformation, which began in the 1980’s under his leadership has influenced Islamic discourses in Nigeria related to both doctrine and politics. However, the anti-state ideology of the Shia group has occasionally caused severe tensions with the Nigerian government. Furthermore, the biggest fear of the Nigerian state has been the concern of Shiites to establish a parallel state structure in some northern states, where they have more active and large masses.

Sectarianism, which means the use of sectarian identities as a political tool, has been an available space and a profitable strategy for many state and non-state actors (Thurston, 2020) Saudi Arabia’s Wahhabism and Iran’s Shiism offer a typology appropriate to the example of sectarianism/grouping.

Who are Nigerian Shiites? Are they made up of Nigerian citizens or immigrants? Since when do Nigerian Shiites embrace Shiism? What are the activities of Nigerian Shiites? In order to investigate these questions, it is important to examine whether Shiism is a new phenomenon in Nigeria's religious and political environment, the Lebanese Shiites located in Nigeria and their Iranian connections. The Iranian Revolution of 1979 can be seen as a valid hypothesis to explain the active Shia presence in northern Nigeria. Because the Iranian Revolution of 1979 arguably played a vital role in the spread of Shiism in the region.

Many thoughts can be put forward regarding the causal dynamics of the Islamic Movement of Nigeria (IMN) receiving so much attention in Nigeria in a short time. These can be explained as the Iranian Revolution, ideological factors, local and global actors, military regimes, Sunni-Shia tensions, the spread of radical and extremist ideologies and actors in post-independence Nigeria, and state repression. These factors can also be considered as factors responsible for the rise of the Islamic Movement of Nigeria (IMN) to date (Grey & Adeakin, 2019).

Information on the true existence of the Nigerian Shia community makes it difficult to provide reliable data due to lack of expertise or knowledge. Each opinion uses more or less exaggerated figures in relation

to the population, while offering deliberate views from its point of view. At the same time, where Shiism is not obvious, Shiites use the taqiyya method, which makes it difficult to access the group's population data. The group that practices Shiism in Nigeria is not only the Islamic Movement of Nigeria (IMN), but also groups such as the Rasulul A'zam Foundation (RAAF), the Darul Thaqaalayn Organization (DTO) and the Al-Huda Islamic Cultural Center, which supports Shiite ideas independently of the IMN.

Since the 1979 Iranian Revolution, the efforts of IMN Shiites led by Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky to influence Nigerian Muslims have been a bitter struggle due to the predominance of adherence to Sunni and Sufi forms of Islam and, moreover, Salafi ideas in the society. Still, Sheikh Ibrahim Yaqub al-Zakzaky built an infrastructure of Husainiyat (Shia religious centres), cultural centers, charity networks and educational institutions that served to spread Shiism among Nigerian Muslims. This investment- similar to the one adopted by the Salafi Izala movement- in education, health and other initiatives is part of a deliberate strategy aimed at increasing the dependence of children and young people on their own ideologies. At the same time, Ashura ceremonies, mawlid celebrations, Quds Day, seminars and sermons represented the most important public presence of Nigerian Shiites.

Giriş

Nijerya İç Savaşı (1967-1970) ve askerî rejimlerin ardından 1999 yılında sivil yönetimin hâkim olduğu Nijerya'da güvenlik, ulaşım, su, sağlık, güç ve eğitim dâhil olmak üzere birçok alanda yaşanan ekonomik zorluklar ve eşitsizliğin yaygınlaşması gibi etkenler, aşırılık yanlısı ve ayrılıkçı grupların ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Nijerya, yaklaşık yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan ve az bir kısmı geleneksel dinlere mensup olan yaklaşık 200 milyonluk bir nüfusa sahiptir ve bu da ülkeyi önemli bir fay hattı yapmaktadır. Dinî kimliğin sıklıkla bölgesel, etnik, politik ve sosyo-ekonomik sorunlara dönüştüğü göz önüne alındığında rutin olarak şiddet eğilimini ortaya çıkaran tetikleyicilerin var olduğu düşünülebilir. Dahası, dinî uygulamalar yaygındır, kiliseler ve camiler devlet kontrolünden bağımsız olarak çalışmaktadır ("Ciforb resources Nigeria," t.y). Bu bakımdan kuzey Nijerya, dinî çoğulculuğu ve dine atfedilen önemi nedeniyle Afrika'da en çok tartışılan dinî alanlardan biri olmuştur.

Nijerya'da dini grupların ortaya çıkışını ve yükselişini ekonomik ve politik faktörler açıklayabilirken bu iç faktörlerin yanında dış güçlerin oynadığı rol de büyüktür. Dinî noktada Suudi Arabistan ve İran, sosyal programlar ve finansman yardımları aracılığıyla Nijerya'da kendi ideolojilerinin yayılmasını sağlamışlardır (Tande, 2012) Dünyanın dört bir yanından Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen yıllık hac ziyareti ve Suudi Arabistan ile gerçekleştirilen çeşitli eğitim bağlantıları, son yıllarda Nijeryalı Müslümanların bakış açıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte, Afrika'nın bazı bölgelerinde, özellikle Nijerya'da, İran'ın İslam Devrimi Şiiliğinin cazibesini artırmıştır. Nijerya'da Şiiliğin ortaya çıkması ve yayılmasında, devrim sonrası yıllarda İran'ın resmî politikası olan "Devrim ihracı"nın (Export of Revolution) ilan edilmesi de etkili olmuştur.

Nijerya'da ideolojik bağlantılı grupların ülkeyi İslami bir devlet olarak değiştirme düşüncesi, bu grupların ideolojilerini yaymasında fırsatlar sağlamıştır. Bu bakımdan Nijerya üniversiteleri çoğu zaman İslami aktivizmin yoğun olduğu mekânlar olmuştur. Bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan ve ideolojik olarak altyapıları dış ülkeler ile bağlantılı olan grupların liderlerinin çoğunun kökeni üniversitelere dayanmaktadır. Örneğin, Nijerya'da en aktif Şii grubu olan Nijerya İslami Hareketi'nin (*Islamic Movement of Nigeria - IMN*) lideri Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki, gençlik yıllarında Ahmedu Bello Üniversitesi'nde öğrenci

lideriydi (Tande, 2012). El-Zakzaki'nin, 1978'de İslam şeriatının Nijerya anayasasına dâhil edilmesini destekleyen ülke çapındaki gösterilerin arkasındaki ana beyin olduğu düşünülmektedir.

Bağımsızlıktan önce Müslümanların çoğu hiçbir gruba bağlı olmayan Sufi tarikatlarına bağlı iken Şiilik ve Selefilik/Vehhabilik neredeyse hiç yer almamıştır (Toprak, 2019). Nijerya'da uzun zamandan bu yana geleneksel Sufi tarikatları hâkim olmaya devam etse de 1970'lerden sonra özellikle Selefi fikirlerine sahip İzala Hareketi olarak bilinen *Bid'atlarla Mücadele ve Sünnetin İkamesi Cemaati (Jama'atu İzalatih Bid'ah Wa'Iqamatis Sunnah - JIBWIS)* hareketi dâhil olmak üzere Şii fikirlerini uygulayan *Nijerya İslami Hareketi (IMN)* dinsel bir canlanmaya ve İslam için kamusal ve siyasi role etkiye bulunmaya başlamıştır. Ancak ülkeye mezhep temelli fikirlerin girmeye başlaması ile birlikte Nijerya Müslümanları arasında hizipleşmelerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Din olgusunun Nijerya'nın iç siyasetini etkilediği en önemli olaylardan biri, 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra Nijerya'da, İslam'ı yorumlayış biçimi olarak Şiilik formunda yeni bir akımın ortaya çıkışı olmuştur (Toprak, 2019). Doğuştan, aslen Sünni olan el-Zakzaki, İran İslam Devrimi'nden ilham almış ve Nijerya Devleti'nin laik yapısını eleştirerek İslami bir hükûmetin/cumhuriyetin kurulması çağrısında bulunmuştur (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 30). El-Zakzaki liderliğinde 1980'lerde başlayan bu dönüşüm hem doktrin hem de politika ile ilgili yeni dinî söylemler getirerek Nijerya'daki İslamî alanı etkilemiştir. Bununla birlikte, Şii grubun laik devlet karşıtı ideolojisi Nijerya hükûmeti ile aralarında zaman zaman gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca Nijerya Devleti'nin en büyük korkusu Şiiilerin, daha aktif ve büyük kitlelere sahip oldukları bazı kuzey eyaletlerinde paralel bir devlet yapısı kurma endişesi olmuştur.

Mezhepçi kimliklerin siyasi araç olarak kullanılması anlamına gelen mezhepleşme, birçok devlet ve devlet dışı aktör için kullanıma müsait bir alan ve kârlı bir strateji olmuştur (Thurston, 2020). Suudi Arabistan'ın Vehhabiliği ve İran'ın Şiiliği mezhepleşme/gruplaşma örneğine uygun bir tipoloji sunmaktadır. Nijeryalı Şiiiler kimlerdir? Nijeryalı vatandaşlardan mı yoksa göçmenlerden mi oluşuyor? Nijeryalı Şiiiler ne zamandan beri Şiiliği benimsiyor? Nijeryalı Şiiilerin aktiviteleri nelerdir? Bu soruları araştırmak için Şiiliğin Nijerya'nın dinî ve siyasi ortamında yeni bir olay olup olmadığını, Nijerya'da yer alan Lübnan Şiiileri ve onların İran bağlantılarını incelemek önemli hâle gelmektedir. İran İslam Devrimi Nijerya'da aktif Şii varlığını açıklamak için geçerli bir varsayım olarak görülebilir. Çünkü İran İslam Devrimi, bölgede Şiiliğin yayılmasında etkin bir rol oynamıştır.

Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN), Nijerya'da kısa süre içerisinde bu kadar ilgi görmesinin nedenleri ve dinamikleri ile ilgili olarak birçok düşünce öne sürülebilir. Bunlar; İran İslam Devrimi, ideolojik faktörler, yerel ve küresel aktörler, askerî rejimler, Sünni-Şii gerilimleri, radikal ve aşırılık yanlısı ideolojilerin ve aktörlerin bağımsızlık sonrası Nijerya'da yayılması ve devlet baskısı olarak açıklanabilir. Bu faktörler, Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) bugüne kadarki yükselişinden sorumlu etkenler olarak da kabul edilebilir (Grey ve Adeakin, 2019).

Nijerya Şii topluluğunun gerçek varlığına ilişkin bilgiler, uzmanlık veya bilgi eksikliği nedeniyle güvenilir veriler sağlamayı zorlaştırmaktadır. Her görüş kendi bakış açısına göre kasıtlı görüşler sunarken nüfus ile ilgili olarak az ya da abartılı rakamlar kullanmaktadır. Aynı zamanda Şiiliğin belirgin olmadığı yerlerde Şiiilerin takkiye yöntemini kullanması grubun nüfus verilerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Nijerya'da Şiiliği uygulayan grup sadece Nijerya İslami Hareketi (IMN) değildir, IMN'den bağımsız olarak

Şii fikirlerini destekleyen *Resulul A'zam Vakfı (RAAF)*, *Darul Takalayn Organizasyonu (DTO)* ve *Al-Huda İslami Kültür Merkezi* gibi gruplar da bulunmaktadır.

İran İslam Devrimi'nden bu yana el-Zakzaki liderliğindeki IMN Şiiilerinin Nijerya Müslümanlarını etkileme çabası, toplumda İslam'ın Sünni ve Sufi biçimlerine ve dahası Selefi fikirlerine bağlılığın baskın olması nedeniyle çetin bir mücadele olmuştur. Yine de el-Zakzaki, Şiiiliği Nijerya Müslümanlarına yaymaya hizmet eden camiler, kültür merkezleri, yardım ağları ve eğitim kurumlarından oluşan bir altyapı oluşturmuştur.

Selefi İzala Hareketinin ve Şii IMN hareketinin eğitim, sağlık ve diğer alanlarda yaptığı yatırımlar, çocukların ve gençlerin kendi ideolojilerine bağımlılığını artırmayı amaçlayan kasıtlı bir stratejinin parçası olmuştur. Aynı zamanda aşura törenleri, mevlit kutlamaları, Kudüs günü, seminerler ve vaazlar Nijerya Şiiilerinin önemli kamusal varlığını temsil etmiştir.

1. Nijerya'nın Etnik ve Dinî Yapısı

Batı Afrika'da yer alan ve 1960'tan beri bağımsız bir ülke olan Nijerya, 923.768 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Afrika'nın en kalabalık ülkesi ve dünyanın en büyük yedinci ülkesi olarak kabul edilmektedir (Falola ve Genova, 2009). Kuzeyde Nijer, kuzeydoğuda Çad, doğuda Kamerun, güneyde Gine Körfezi, batıda Benin Halk Cumhuriyeti ile komşudur (Köksal, 2007). Nijerya, başkanlık sistemine sahip bir federal cumhuriyettir ve federal, eyalet ve yerel yönetim sistemlerinden meydana gelmektedir. Ülke, altı jeopolitik bölge içinde 36 eyalete ayrılmıştır. Her eyalet, bir eyalet valisinin başkanlık ettiği bir yürütme konseyi tarafından yönetilmektedir. Ülke ayrıca, yerel yönetim başkanlarının başkanlık ettiği toplam 774 Yerel Yönetim Bölgesine (LGA) ayrılmıştır (Mohammed, 2017: 8). En kalabalık yedi şehrinin her biri bir milyondan fazla insanı barındırmaktadır ve yaklaşık olarak iki Batı Afrikalıdan biri Nijeryalıdır. Bununla birlikte Nijerya, dünyanın stratejik açıdan en önemli ülkelerinden biridir. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğunun (*Economic Community of West African States - ECOWAS*) merkezi, Nijerya'nın başkenti Abuja'da bulunmaktadır. Nijerya, Afrika kıtasının üçüncü en büyük askeri gücüne sahip olmasının yanında Batı Afrika'da bölgesel bir güç rolü oynamaktadır ("Oecd.org," 2012). Aynı zamanda bağımsızlık sonrası Afrika'da ilk ve en eski petrol üreten ülkedir ve dünyanın en büyük 6. ihracatçısı ve 7. en büyük ham petrol üreticisi olarak bilinmektedir (Nyemah, 2011: 2).

Nijerya, kültürel ve dinî açıdan son derece çeşitlilik gösteren bir ülke olduğundan birçok konuyu dine atıfta bulunulmadan anlamak imkânsızdır. Bunun nedeni, Nijerya Devleti'nin, bünyesinde son derece karmaşık etnik, dilsel ve dinî grupları barındırmasıdır. Nijerya'da 250'den fazla etnik grup vardır, en kalabalık ve politik olarak etkili olanlar şunlardır; %29 Hausa-Fulani, %21 Yoruba, %18 Igbo (Ibo), %10 Ijaw, %4 Kanuri, %3,5 Ibibio, %2,5 Tiv. Ayrıca, ülkede resmî dil İngilizce başta olmak üzere 500'den fazla dil konuşulmaktadır (Ministry of Mines and Steel Development, 2017:4).

Demografik olarak dengelenmiş, Batı Afrika'nın Arap olmayan Müslüman toplulukları ve Batı milletlerinden olmayan Hristiyan toplulukları içinde yer alan Nijerya toplumu, dünyanın iki büyük dini olan İslam ve Hristiyanlığın hâkim olduğu çoğulcu bir toplumdur. Kesin rakamlar farklılık gösterse de ülkede 2010 yılında Müslümanların nüfus yoğunluğunun %52, Hristiyanların nüfus yoğunluğunun ise %46 oranında olduğu görülmüştür. İç bölgeler ağırlıklı olarak Müslüman, kıyı bölgeleri ise ağırlıklı olarak Hristiyan'dır. Kuzey Nijerya nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olarak tanımlanmaktadır ve buradaki insanlar esas olarak Hausa-Fulani etnik grubundandır. Müslüman ve Hristiyan nüfusa sahip güneybatı Nijerya'da, Yoruba en büyük etnik gruptur. Güneydoğu Nijerya, büyük ölçüde Hristiyan ve Igbo etnik

grubunun hâkimiyetindedir. Orta Nijerya'daki *Orta Kuşak (Middle-Belt)* önemli bir Müslüman nüfusa sahip ancak çoğunluğu Hristiyan olan çok sayıda küçük etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanında Nijerya'daki üçüncü bir dinî grup, geleneksel yerli dinlere inananları kapsar ancak bu grubun nüfusu gün geçtikçe azalmaktadır. Bu çeşitliliği yönetmek ve ulusal bir kimlik geliştirmek Nijeryalılar ve Nijerya hükûmeti için özellikle de kuzey Nijerya'da yaşayan Müslüman çoğunluk ile Güney Nijerya'da yaşayan Hristiyan çoğunluk arasında bir meydan okuma olmuştur ve olmaya devam etmektedir (“Cifor resources Nigeria,” t.y).

1.1. Nijerya'ya İslam'ın Girişi ve Yayılışı

Nijerya, dünyadaki en büyük Müslüman topluluklarından birine sahiptir. Ancak ülke, laik bir anayasaya ve demokratik bir hükümet sistemine bağlı olduğu için İslami bir devlet özelliği taşımamaktadır. Diğer yandan, siyaset ve sosyal yaşam üzerindeki etkileri nedeniyle İslam, Nijerya'da önemli bir yer tutmaktadır.

Nijerya Federal Cumhuriyeti toprakları ve siyasi sınırları, sömürge döneminin bir ürünüdür. Nijerya, İngilizlerin bu bölgeye gelişinden önce bir devlet olarak mevcut değildi (Amara, 2011: 71). Batı Afrika bölgesindeki insanların İslam ile ilk teması, tanınmış âlimlerden İbn Münnebbih'e göre MS 738'de, el-Mes'udî'ye göre ise 947'de Kuzey Afrika'dan gelen kervanların ticareti yoluyla gerçekleşmiştir (Oloyede, 2015: 2-3). Alman din bilgini ve ilahiyatçı Klaus Hock, bu dönemi *yüzeysel İslamlaşma (oberflächliche Islamisierung)* olarak tanımlamaktadır. Bu ilk temas, özellikle bölgenin kuzeybatı kesiminde gerçekleşmiştir. İslam, Kanem-Bornu olarak bilinen ve Çad Gölü yakınlarını da kapsayan kuzeydoğu bölgesine 11. yüzyılda Mısır ve Fizan'dan (Libya) gelen tüccarlar aracılığıyla ulaşmıştır. (Amara, 2011: 71). Gezici tüccarların ve bilginlerin bir uygulaması olarak başlayan İslam, kademeli olarak hükümdarlar tarafından kabul edilmiş ve halk arasında hızla yayılmıştır. İslam, söz konusu bölgede ilk olarak Kanem hükümdarı Umme Jilmi (1085-1097) tarafından kabul edilmiştir. Ancak Borno bölgesinden Mai Idris Alooma (1570-1602), öcüllerinden daha geniş kapsamlı İslami faaliyetlerde bulunmuş, camiler ve İslami okullar inşa etmiş ve böylece Borno-Kanem ekseninde İslam'ın dayanağını güçlendirmiştir (Oloyede, 2015: 3).

Cezayirli İslam âlimi Abdülkerim el-Maghili, Hausa eyaletlerinde İslam'ın yayılması sürecinde önemli bir rol oynamıştır. İslam, 15. yüzyılın sonunda bu bilgin tarafından yayılmış ve 16. yüzyılın başından itibaren Hausa kralları tarafından kabul edilmiştir. El-Maghili, kitleleri ve onun fikir ve önerilerini reform için benimseyen Hausa krallarını etkilemiştir (Amara, 2011: 72). Devrinin tanınmış âlimlerinden biri olan el-Maghili, İslam'ı 15. yüzyılda Katsina'ya getirmiştir. Ayrıca Timbuktu Sankore Medresesi'nden birkaç âlim, Katsina'yı ziyaret ederek ona ilahiyat ve etimoloji üzerine kitaplar getirmiştir (Oloyede, 2015: 3).

Nijerya'daki İslam tarihi, 19. yüzyıl Sokoto Halifeliği ve Şeyh Osman dan Fodio'nun cihat hareketinden bağımsız düşünülemez. Sokoto Halifeliği, Batı Afrika'daki önemli yönetimlerden biri olmuştur. Nijerya'nın mevcut sınırlarının ötesine yayılmıştır (Amara, 2011: 72). İslam'ın kuzey Nijerya'ya yayılmasındaki bir başka kilometre taşı da Osman dan Fodio'nun cihadı olmuştur. Fodio, İslam dinine sonradan sokulan her türlü çarpıklığı (bid'at) arındırmak için mücadele etmiş Fulani toplumuna ait bir âlimdi. Kur'an ve sünnet öğretilerini vaaz etmiş ve o dönemin Müslümanlarını gerçek İslam'a dönmeye teşvik etmiştir. Bu cihat sadece dinî yönden ele alınmamalıdır. Söz konusu cihat, Hausa devletlerini şeriat

yasası tarafından yönetilen tek bir hükümet (Sokoto halifeliği) altında birleştirebilmesi anlamında da politik olmuştur (Oloyede, 2015: 3).

Sokoto Halifeliği, Şeyh Osman dan Fodio liderliğindeki bir reform hareketi olarak başlamış ve yaklaşık yüz yıl sürmüştür. Sadece kuzey Nijerya'yı değil, tüm bölgeyi etkilemiştir. Ancak 19. yüzyılın sonunda Halifelik zayıflama dönemine girmiştir ve İngilizlerin gelişiyile Sokoto Halifeliğinin hâkimiyeti son bulmuştur. 1900 yılında kuzey Nijerya'da İngiliz himayesi ilan edilmiştir. *Dolaylı Kural* politikası ve hukuk alanında İslami bir reform projesi, Nijerya'nın bağımsızlığını kazandığı 1960 yılına kadar Britanya'nın kuzeyi kontrol etme stratejisinin bir parçası olarak kalmıştır (Amara, 2011: 74).

Sufi gruplar 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar birbirleriyle rekabet hâlinde olmuştur. Bu iki grubun bilginleri, öğrencilere ders verdikleri, ibadetlerini gerçekleştirdikleri ve namaz kıldıkları farklı yerlerde okullar ve camiler inşa etmiştir. Genel olarak, yüzeysel ilişkileri ve rekabeti samimi görünüyordu; ancak 1950'lerde, *Ticaniyya-İbrahimîyya* olarak bilinen Ticaniyye'nin alt grubundan âlimler Kano'da Kadiriyye lideri Şeyh Nasiru Kabara ile bir dizi doktrinsel tartışmalara girdiklerinde gerginliğin yaşanmasına neden olmuşlardır. Sonraki yıllarda Şeyh Mahmud Gumi tarafından desteklenen Selefi gurubun ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, Nijerya'nın kuzeyindeki Sufi gruplar için toplu bir tehdit oluşturmuştur. Selefi odaklı bir teşkilat olan -İzala- *Bidatlarla Mücadele ve Sünnetin İkamesi Cemaati*'nin (JIBWIS) 1978'de Jos şehrinde Gumi'nin öğrencisi olan Şeyh İsmaila İdris tarafından kurulması, kuzey Nijerya'daki Sufi gruplarının dinî gücüne meydan okumuştur. Selefilik Sufi gruplara meydan okuması ile birlikte kuzey Nijerya'nın dinî coğrafyasına Sufi gruplar ve İzala hâkim olmuş; dolayısıyla rekabet ve çekişme ile karakterize edilmiştir. Nijerya'da Selefi düşüncenin ardından Şii düşüncenin ortaya çıkması Sufi, Selefi ve Şii gruplar arasındaki rekabeti artırmıştır. Nijerya'da Şii topluluğunun ortaya çıkması ve ardından yayılması kamusal kınamalar, şarkılar, teolojik tartışmalar ve edebî yayınlar şeklinde ortaya çıkan devasa Sünni tepkilere neden olmuştur (İsa, 2018: 115-116).

2. Nijerya'da Şiiliğin Doğuşu ve Gelişimi

2.1. Nijerya'daki Lübnanlı Şiiler

"Nijerya'da İslami hareketleri araştıran akademisyenlerinin çoğu, Şiiliğin Nijerya'ya İran İslam Devrimi'nin bir sonucu olarak geldiğine inanma eğilimindedir. Ancak kuzey Nijerya'da erken sömürge döneminden beri pasif bir Şii topluluğu yer almaktadır" (İsa, 2018: 116). "Nijerya'da yer alan bu Lübnanlı Şii topluluğunun varlığı 1800'lü yıllara dayanmaktadır" (Doukhan, 2016: 15). Lübnanlı tüccarlar kuzey Nijerya'daki ilk Şii topluluğunu oluşturmaktadır. İngiliz sömürgeci ayrımcılık politikası nedeniyle Lübnanlı göçmenlerin yerleşimleri yerli halktan ayrılmaktaydı. Bu nedenle Lübnanlı Şiilerin yerli topluluklar ile birlikte yaşama ve karışma olağanı azalmıştır. Lübnanlılar, Kano şehrindeki Hausa topluluğundan çok uzaktaki Suriye Mahallesi'ne yerleştirilmiştir (İsa, 2018: 116). Kano'ya yerleşen ilk Lübnanlı göçmenler Hristiyandı ancak daha sonra Müslüman Lübnanlılar Kano'ya yerleşmeye başlamıştır. İsa Makama, "Kano'da yer alan Lübnanlı Şiilerin güçlü ırksal ön yargı kültürüne sahip olmalarından dolayı Şiiliği yaymayı reddetmelerinde ırkçılığın büyük bir rol oynadığını, bu nedenle Şiiliğin kendileri için Sünniliğin ise yerli halk için olduğunu benimsediğini" açıklamaktadır (İsa ve Adam, 2017: 230-231). Bu bakımdan, ev sahibi topluluk ile Lübnanlılar arasında ilgi çekici kültürel temaslar ve kültürel alışverişler gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda Lübnanlı Şiiler, zamanlarının önemli bir bölümünü ticarete ayırmıştır (İsa, 2018: 116). Nijerya'daki Lübnanlı ve Suriyeli Şii Müslüman tüccarlar, Şiiliği yerleştirmeyi ihmal ettikleri için Nijerya'da Şiilik erken yerleşme fırsatını kaybetmiştir (Hassan, 2015: 24).

“Lübnanlıların, Kano şehrindeki Müslümanlar ile karşılaştırıldığında, oldukça modern bir sosyal hayata maruz kaldıklarını belirtmek önemlidir” (İsa ve Adam, 2017: 231). Kuzey Nijerya’da sinemalar, oteller, kumarhaneler ve diğer sosyal merkezleri inşa eden ve işleten ilk kişiler Lübnanlılar olmuştur. Sömürge döneminde, modern sosyal hayata bu şekilde maruz kalma, onların Şii faaliyetlerinde bulunma olasılıklarını azaltmış (İsa ve Adam, 2017: 232), bu kurumlar Sünni Müslümanlar tarafından sosyal ahlaksızlık örnekleri olarak görülmüş ve bu nedenle âlimler ve toplum tarafından sert bir şekilde kınanmıştır.

Lübnanlı Şii göçmenler, geldikleri tarihten itibaren post-kolonyal döneme kadar herhangi bir misyonerlik faaliyetinde bulunmamıştır. Ancak İran İslam Devrimi’nden ve yerli Nijeryalı Şii topluluğunun ortaya çıkmasından sonra 1980’lerde ve 1990’lerde kuzey Nijerya’da kalanlardan bazıları, bölgedeki halkı Şiiliğe yönlendirmek için açık bir şekilde yerel halk ile yakın ilişki kurmaya başlamıştır (İsa, 2018: 116). ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatının Sahra Altı Afrika’da Lübnanlı Şiielerin faaliyetleri üzerine 1999 tarihli bir raporunda, “Afrika’daki Lübnanlıların siyasallaşmasının, son on yılda çok sayıda Lübnanlı göçmenin gelişiyle yoğunlaştığı ve Sahra Altı Afrika’da Lübnanlı küçük grupların yer aldığı” açıklanmaktadır (“cia.gov” 2199). Bugün bu sosyal grup, Nijerya’nın etno kapsamının bir parçası hâline gelen ve Nijerya’yı yurt edinen 31.000 kişiden oluşmaktadır. Lübnanlılar, çok uzun süredir Nijerya’nın ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Cep telefonları, süpermarket, mobilya, ithalat-ihracat ve ağır sanayiden sokak tezgâhları ve fast-food lokantalarına kadar değişen ilgi alanları ile Lübnanlı işletmeler ekonominin her seviyesinde mevcuttur. Genel olarak Lübnanlılar ile Nijerya hükûmeti arasındaki ilişkiler olumludur. Aynı zamanda buradaki Lübnanlılar, ana vatanları Lübnan ile derin ve yakın bağlarını sürdürmektedirler. Ancak genelde Batı Afrika’da ve özellikle Nijerya’daki Lübnan toplumu, Hizbullah’ın destekçileri olarak suçlanmaktadır (Doukhan, 2016: 15).

1980’lerin başlarında İran, devrimci ideolojisinin yayılmasına zemin hazırlamak ve Afrika ile diplomatik, ticari ve kültürel bağlar kurmak için çaba göstermeye başlamıştır. ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatının Afrika’da artan İran faaliyeti üzerine 1984 tarihli bir raporu, Tahran’ın devrimci hükûmetinin bölgedeki dinci gruplar, Lübnanlı topluluklar ve üniversiteler arasında sempatizan ağları oluşturmak için etkili faaliyetlere yoğunlaştığını belirtmektedir. Latin Amerika’da olduğu gibi İran, devrimci projesinde birçoğu kendi uluslarının iş dünyası ve siyasi elitleriyle güçlü bağlara sahip olan Batı Afrika’daki yaklaşık 120.000 Lübnanlı Şii gurbetçinin varlığı İran için fırsat meydana getirmiştir. Ancak bazı güçlü Lübnanlı gurbetçilerin Tahran’ın Afrika’daki siyasi, dinî ve ticari çıkarları adına aracı olarak hizmet etmeye istekli oldukları, bazılarının ise İran’ın tartışmalı siyasi faaliyetlerinden dolayı bu ilişkiden uzak durmaya çalıştığı bilinmektedir. Batı Afrikalı Lübnanlıların çoğunun Hizbullah ile çok az bağlantısı olsa da, bu köklü topluluklar, İran’ın bölgede operasyonel varlık oluşturması ve nüfuz elde etmesi için kanal görevi görmektedir. Sierra Leone, Senegal, Fildişi Sahili ve Nijerya’da yasa dışı kara para aklama, uyuşturucu kaçakçılığı, elmas satışları ve ek gelir kaynakları için silah ticareti gibi faaliyetlerde bulunan grup, girişimlerini serbestçe yürütmek ve fonları Lübnan’a yönlendirmek için paravan şirketler kurmalarını sağlayan geçirgen sınırlar ve zayıf, düzenlenmemiş ekonomik ortamlardan yararlanmaktadır (Steckler, 2020: 59-60).

2.2. Nijerya’da Yerel Şii Hareketin Doğuşu

30 Mayıs 1954 tarihinde Nijerya’nın Lagos kentinde bir grup öğrencinin bir araya gelmesiyle kurulan *Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliği (Muslim Students Society of Nigeria/MSSN)* Nijerya tarihinde eşiz

bir öğrenci hareketi hâline gelen aktivizmin temelini atmıştır. Öğrenci hareketi, Hristiyan misyonerler tarafından getirilen Batı eğitiminin Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde siyasi manzarayı kaplayan kademeli değişimler, Müslüman öğrencilerin bir araya gelme bilincini uyandırmıştır (Sulaiman ve Kambari, 2014: 40). “Başlangıçta Nijerya’nın güneybatısından Yorubalı Müslüman öğrencilerin hâkimiyetinde olan birlik, 1963’te kuzeyde Ahmadu Bello Üniversitesi (Zaria) ve Bayero Üniversitesi’nde (Kano) şubeler açmıştır” (İsa ve Adam, 2017: 233). Bu iki üniversite aktif İslamcılık faaliyetlerinden dolayı ülke genelinde ün kazanmıştır. *Müslüman Öğrenciler Birliği*, 1960-70 yılları arasında küresel İslami aktivizm eğilimleri arasında yer alan, *Hasan el-Benna*, *Ebu’l Ala-Mevdudi*, *Muhammed İkbâl*, *Seyyid Kutub* gibi ilim insanlarının Batı karşıtı yazıları ve faaliyetlerinden beslenmekteydi. Bununla birlikte, bu dönemde özellikle MSSN içinde yer alan bazı üyeler tarafından Nijerya devletine bağlılığın kınanması gerektiği fikrinin öne sürülmesi, karmaşık bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu görüş o zamanlar MSSN içinde oldukça yaygınlaşmamıştır. MSSN daha geniş bir destek görmeye ve ivme kazanmaya devam ettikçe el-Zakzaki gibi bazı çekirdek liderler, MSSN’nin faaliyetlerinin asla vaaz ve öğretmeyle sınırlı kalmaması gerektiği, bunun yerine siyasi eylemlere dönüştürülmesi gerektiği anlayışını benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde MSSN, ülkenin dört bir yanındaki Müslüman gençlerin bir araya geldiği, İslamiyet’in anlatıldığı halka açık konferanslar ve yıllık İslami tatil kursları düzenlemekle daha çok ilgilenmiştir. El-Zakzaki, MSSN’nin siyasi yönelim eksikliğinden memnun olmamıştır. Bu eğilimin nihai tezahürü olarak, 1980 yılında el-Zakzaki, Katsina Eyaleti’nde düzenlenen MSSN *İslami Tatil Kursu (Islamic Vacation Course/IVC)* sırasında şunları beyan etmiştir: “Allah şahittir, Nijerya anayasasına, kanunlarına ve liderlerine gerçekten sadakatim yok! Bunların hiçbirine güvenmiyorum! Bunun yerine Allah’a, kanunlarına ve Resulullah’ın önderliğine inancımı tasdik ediyorum.” Bu söylem, sonraki yıllarda el-Zakzaki’nin kullandığı en önemli argümanlar arasında yer almıştır. Katsina eyaletine bağlı Funtua bölgesinde düzenlenen tatil kursları sırasında *Funtua Deklarasyonu* olarak bilenen bu konuşmalar, ortaya çıkan hizipler ve parçalanmış gruplar olsa da Nijerya’da sonraki İslam döneminin temelini oluşturmuştur. Bu dönem, MSSN’nin çoğunun Nijerya devlet felsefesinin, genel seküler doğasının ve özünün tamamen reddinde el-Zakzaki’ye katıldığı bir dönem olmuştur (Hayatu, 2017: 306-307).

Gençlik yıllarında Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliğinde aktif görev alan el-Zakzaki, ülke genelinde İslam şeriatının hâkim kılınması için büyük gösteriler organize etmiştir. El-Zakzaki’nin aktif olduğu bu yıllar, İran İslam Devrimi ile aynı zamana denk gelmiştir. İran İslam Devrimi’nden etkilenen el-Zakzaki, Nijerya’da İran İslam Devrimi gibi İslami bir canlanmanın ve İslami bir cumhuriyetin kurulmasının mümkün olacağına inanmıştır (Toprak, 2019).

İran İslam Devrimi’nden önce, MSSN’nin ideolojik temeli Mısır’daki *Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)* hareketinin bir benzeri olmuştur. O sıralarda Nijerya’da birçok öğrenci, Seyyid Kutub liderliğindeki Müslüman Kardeşler ile Humeyni’nin önderliğindeki devrimi aynı şekilde değerlendirmiştir. Çoğunlukla İslami eğitimi ve bilgisi çok az olan veya hiç olmayan gençler, 1979’da Nijerya’nın askerî bir rejim kontrolünde olduğu yıllarda el-Zakzaki’nin İran İslam Devrimi benzeri bir hareketin Nijerya’da oluşabileceği çağrısını kucaklamıştır (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 33). El-Zakzaki, Nijerya’nın sömürge dönemi ve özellikle bağımsızlık sonrası dönemdeki sosyal, ekonomik ve siyasi zorluklarından faydalanmıştır. İran’daki devrimin başarısı ve Nijerya’nın birçok yöndeki kargaşasından fırsat bulan el-Zakzaki, böylelikle Şii içerikli fikirleri tanıtmaya açısından istediği ortamı bulmuştur (Amara, 2011: 137).

“El-Zakzaki’nin Şiiliği tam olarak ne zaman benimsediği net değildir. Nijerya’da 1980’lerde ve 1990’larda, El-Zakzaki ve grubunun gerçek bir Şii grubu olup olmadığı tartışılmıştır. Tartışmalar, üyelerinin ideolojisi ve uygulamaları ile ilgiliydi” (Amara, 2011: 137). “El-Zakzaki’nin İran İslam Devrimi sonrası İran’a ziyaret gerçekleştirdiği iddia edilirken Nijerya’da Şiiler üzerine araştırmalar yapan Nijerya FCT Eğitim Fakültesi İslami Araştırmalar Bölümü Başkanı Dr. Umar İbrahim Ahmed, el-Zakzaki’nin ilk defa 1992’de İran’a gittiğini söylemiştir” (Kavak, 2019). Çoğu bilim insanı, Şiilerin, İran Devrimi ile birlikte *Müslüman Kardeşler* (Mısırlı “Müslüman Kardeşler” ile karıştırılmamalıdır.) olarak bilinen hareketin faaliyetleri neticesinde 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında genel olarak Kano ve Nijerya’ya girmeye başladığını yazmıştır. Şiiliğin genel olarak kuzey Nijerya’da ve özelde Kano’da ikinci aşamasının -Lübnanlı Şiiler birinci aşama- 1980’lerin başında el-Zakzaki’nin Ahmedu Bello Üniversitesi Zaria şubesinde gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda başladığı söylenebilir (Isa ve Adam, 2017: 233).

Şiiliğin rolü ve İran ile olan ilişkisi Nijerya’da bir bütün olarak Şiiliğin yörüngesinin diğer İslami mezheplerden çok farklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. 1979’dan önce, Şiiliğin Nijerya’da aktif hiçbir takipçisi olmadığı belirtilirken, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, İran İslam Devrimi ile birlikte bir kısım Nijeryalı Müslümanın da Şiiliğe geçtiği kabul edilmektedir (Hamming, 2014: 35). Nijerya’da bulunan yerli Şiiler kendilerini yerel dil olan Hausa dilinde *Yan Uwa Musulmi* (Müslüman Kardeşler) olarak adlandırmaktadır (Hassan, 2015: 24). Müslüman Kardeşlerin kökü, Nijerya’nın çeşitli yükseköğretim kurumlarındaki Müslüman öğrencilerin birliği olan Nijerya Müslüman Öğrenci Topluluğu’na dayanmaktadır (MSSN). İlk aşamada, *Müslüman Kardeşler*, Mısırlı Müslüman Kardeşlerin kurucuları ve liderlerinin retoriklerinden ve faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenen Sünni merkezli bir İslami hareket olmuştur. İran İslam Devrimi bu hareketin hem felsefesini hem de ideolojisini etkilemiş ve değiştirmiştir. 1979 İran Devrimi’nin bir sonucu olarak ortaya çıkan kuzey Nijerya’daki aktif Şii topluluğu, İsnâaşeriyye kolunu takip etmektedir (Isa, 2018: 117). El-Zakzaki ve hareketinin 1979 Devrimi’nden ve İran’dan esinlenen bir siyasi hareket olarak başladığına hiç şüphe yoktur. Çünkü günümüzde hareket uygulamaları ile tamamen Şiiliğe dâhil olmuş görünmektedir (Amara, 2011: 137).

Nijeryalıların çoğu Sünni gelenekten geldiğinden İran örneğinden ilham alan el-Zakzaki, ilk yıllarında Şii kimliğinden kaçınan bir sloganı benimseyerek (Takiyye) daha çok İslami kimliği ön planda tutmuştur. Ancak, el-Zakzaki’nin kendi hareketinin mezhepsel bir yapı olmadığını söylemesi, çoğu kimseye göre teolojik olmaktan çok politik bir davranıştır. “El-Zakzaki 1994 yılında Şiiliği hakkında daha belirgin hâle geldiğinde, takipçilerinden bir kısmı kendisinden ayrılmış ve Şii olmayı reddetmiştir. O dönemde el-Zakzaki’den ayrılan takipçilerinden en önemlileri arasında, daha sonra Selefi/Vehhabi etkisiyle Boko Haram’ı kuracak olan Muhammed Yusuf vardır” (Toprak, 2019). Yusuf daha sonra Müslümanların sadece *gerçek Selefileri* takip etmesi gerektiğine ve diğerlerinin kâfir olduğuna inanmaya başlayacaktır (Zenn, 101).

Hareketin Şii eğiliminden rahatsız olanlar dağılmış ve 1994’te Malam Ebubekir Mücahid’in önderliğinde *Cemaat’ül Tecdidî’l-İslam (Jama’at Tajdidil İslamy - JTI)* adlı muhalif bir grup oluşturmuşlardır (Isa, 2018: 118). JTI, radikalleşmiş IMN üyelerinden oluşuyordu. “Ancak IMN’nin aksine JTI, Şiiliği veya İran Devrimi’nin pan-İslami ideolojisini değil, Suudi Arabistan’ın Selefi doktrinini takip etmiştir” (Zenn, 101). Grubun çoğu üyesi, belirgin bir Şiilik karşıtı olarak aktif bir Seleflik biçimini kucakladığından JTİ’nin kuruluşu büyük bir gerilim meydana getirmiştir. JTI’nin Müslüman Kardeşler’den kopması, el-Zakzaki hareketinin çehresini sonsuza kadar değiştirmiş, el-Zakzaki ve en yakın ortaklarının Şiiliği daha da açık bir şekilde benimsemesine yol açmıştır (Isa ve Adam, 2017: 238).

JTI krizi, harekette var olan derin liderlik krizini gün ışığına çıkaran bir semptom olmuştur. Bu kriz, özellikle Kano’da şiddetliydi. El-Zakzaki, krizle yüzleşmek ve liderlik pozisyonunu yeniden canlandırmak için Nijerya’da Şii ideolojisini yaymak ve koordine etmek amacıyla Nijerya’da *İslami Hareket* adını verdiği yeni bir oluşum kurmaya karar vermiştir (İsa ve Adam, 2017: 238). Ancak Kano’daki Şii amiri (lider) Şeyh Muhammed Mahmud Turi Nijerya İslami Hareket’i (IMN) adının hareketin liderleri tarafından icat edilmediğini, bu ismin gazeteciler tarafından oluşturulduğunu ve kabul edildiğini söylemiştir (İsa, 2016:118).

1990’lardan önce Nijerya’daki İslam âlimlerinin çoğu, Şianın temel inançları hakkında yeterli bilgilere sahip değildi. Maliki fikhinin metinlerinin çoğu Şiiler hakkında bilgi içermemekte ve özellikle kuzey Nijeryalı âlimlerin önemli bir kısmı *Celaleyn tefsiri* kullanmaktaydı. Şia geldiğinde buna karşı koyacak yeterli bilgileri yoktu, bu nedenle yayılmasına engel olamamışlardır. Çoğu akademisyen, vaiz ve öğretmen Şiiliği, cihat konusunda endişelenen ve adaletsiz bir rejime karşı olan genç radikal Müslüman tarafından başlatılan bir fikir olarak görmüştür (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 37). “Hausa, Farsça, İspanyolca ve Arapça da dâhil olmak üzere en az beş dil bilen ve Ehl-i Sünnet inanç ve fıkıh kitaplarını da okuyan el-Zakzaki hem Şia hem de Ehl-i Sünnet inançlarına oldukça hâkimdi. Bu, kendisine avantaj sağlamıştır” (Toprak, 2019).

El-Zakzaki ve diğer öncüler aleyhindeki tüm iddiaların netleştiği dönemde, okunan eski kitapların yerini tam anlamıyla İran yanlısı devrimci kitaplar almıştır. *Tahriru’l-Vesile, Cihad-ı Ekber, Erbain Hadisleri* (İmam Nevevi’nin Erbain Hadisleri değil) ve *Nehcu’l-Belağa* gibi kitaplar okutulmaya başlanmıştır (Hayatu, 2017: 307). 1980’lerin başında el-Zakzaki tarafından Nijerya’da tanıtılmaya başlayan Şiilik, esas olarak Şii azınlıkların yaşadığı Kano, Kaduna, Bauchi, Yobe, Yola, Katsina, Gombe ve Gusau gibi diğer birçok kuzey eyaletinde geniş bir destekçi tabanına sahip hareket olmayı başarmıştır.

IMN’nin Şii kimliği ve siyaseti üzerindeki tekeline meydan okuyan IMN’den bağımsız farklı gruplar da bulunmaktadır. Akademisyenler, iş insanları ve diğer alanlarda kişilerin oluşturduğu en az üç Şii Müslüman grubu vardır. Bunların arasında Kano eyaletinde bulunan *Resulul A’zam Vakfı (RAAF)*, Kaduna eyaletinde *Takalayn Kültür Vakfı* ve başkent Abuja’da *Al-Huda İslami Kültür Merkezi* bulunmaktadır. Bunlar, İran’daki ilahiyat okullarında yıllarca teoloji okuyan din bilginlerinin önderliğindeki farklı Şii gruplarına bağlıdır ve odak noktaları, İran’ın siyasi bir uzantısı olmaktan ziyade, devletin yasaları uyarınca yasalara uyan Şii teolojisi ve eğitim faaliyetlerine odaklanmaktadır (Abubakar, 2020). Kano eyaletinde bulunan Şii gruplar arasındaki temel fark; farklı amaç ve misyonlarından, politik yaklaşımlarından ve liderlik için rekabetten kaynaklanmaktadır. RAAF, IMN’nin alametifarikası hâline gelen ve sıklıkla siyasi gösterilere dönüşen halk yürüyüşlerini desteklememektedir. RAAF Genel Sekreterine göre, RAAF’ın temel amacı, Şii doktrinlerini öğrenme ve öğretme yoluyla yaymaktır (İsa ve Adam, 2017: 253).

2.3. Nijerya IMN Şii Lideri Şeyh İbrahim Yakub el-Zakzaki

İran; sosyal yardım çabaları, görevlileri ve kurumlarıyla, devrim ideolojisini Afrika kıtasına yaymak için İran İslam Devrimi’nden ilham alan, Batı karşıtı, aynı zamanda İran yanlısı Humeyni ideolojisini benimseyen liderleri yetiştirmeyi başarmıştır. Meyve veren bu stratejinin önemli bir örneği, Afrika’nın en kalabalık ülkesi ve kıtanın kilit petrol üreticisi olan Nijerya’da gerçekleşmiştir. Nijerya, 1980’lerin sonlarına kadar fiilen var olmayan bir Şii varlığına sahipti ancak şu anda İran’dan ağır bir şekilde etkilenen tahmini 3 milyon Şii Müslümanın yaşadığı bilinmektedir. Nijerya’da Şiiliğin hızlı ve olağanüstü yükselişi,

tamamen İran'ın Nijerya'daki önemli vekil grubu olarak kabul edilen Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) kurucusu ve ruhani lideri Şeyh İbrahim el-Zakzaki'ye atfedilebilir (Steckler, 2020: 59). Nijerya'nın insani kaynak bakımından zengin olması ve 200 milyon insanının yaklaşık yüzde 50'sinden fazlasının Müslüman olması, İran'ın dinî faaliyetleri için verimli bir zemin olmuştur. Geline nokta Afrika'nın en kalabalık ülkesi olan Nijerya, kıtanın en büyük Şii topluluğuna ev sahipliği yapmaktadır.

“El-Zakzaki 5 Mayıs 1953'te Kaduna eyaletine bağlı Zaria şehrinin Kwarbai yerleşim bölgesinde doğdu. El-Zakzaki adı, Kaduna eyaletindeki eski bir şehrin adı olan *Zazzau'dan gelen adam* anlamına gelmektedir” (İsa, 2018: 117). “El-Zakzaki, Peygamber (Şerif) soyundan geldiğini iddia etmesinin yanında, Zaria emirlik hanedanına karşı hak iddia etmiştir. Önce geleneksel Kur'an sistemi içinde ve daha sonra modern laik okullarda eğitim görmüştür” (Hassan, 2015: 24). “İlk olarak 1969-1971 yılları arasında Zaria'daki Fada Vilayet Arap Okuluna girmiştir” (İsa, 2018: 117). “Kano'daki *Arap Çalışmaları Okulu*'nda (*School for Arabic Studies-SAS*) iken Şeyh Muhammed Nasiru Kabara'nın Kadiriyya-Sufi okuluna ve Şeyh İsa Veziri'nin Ticaniyya-Sufi okuluna devam etmiştir” (Hassan, 2015: 24). “Ünlü Arap Çalışmaları Okulu'na 1971'de kabul edilmiş ve 1975'te buradaki eğitimini tamamlamıştır.” 1976'da Zaria şehrindeki Ahmadu Bello Üniversitesi'nde ekonomi okumak üzere kabul edilmiştir. Üniversite günlerinde Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliği'nde (MSSN) birçok görevde bulunmuş ve 1978 yılında Genel Sekreter olarak görev yapmıştır (İsa, 2018: 117).

1978'de Zaria'daki Ahmadu Bello Üniversitesi'nde öğrenciyken Nijerya Müslüman Öğrenciler Birliği ve Müslüman Kardeşler'in önde gelen liderlerinden biriydi. Ancak, Zaria kampüsündeki birkaç kargaşanın ardından, üniversite yetkilileri tarafından 14 Aralık 1979'da okuldan uzaklaştırılmıştır (Hrw, 2015). El-Zakzaki, 1979 yılında, İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin devrildiği ve İran İslam Devrimi'nin yaşandığı yıl, MSSN Ulusal Teşkilatının Başkan Yardımcısı (Uluslararası İlişkiler) pozisyonuna yükselmiştir (Soonest, 2019).

Radikal bir üniversite aktivisti olarak el-Zakzaki, büyük olasılıkla bu dönemde İranlı görevlilerle temas kurmuştur. 1984 CIA raporuna göre, “İranlı görevlilerin Nijerya'nın kuzeyindeki üniversitelerde, oradaki Müslüman cemaatin üyelerinden aktif olduklarını biliyoruz. Örneğin 1983'te, Müslüman Öğrenci Topluluğu ile aktif olarak ilgilenirken aralarında eski İranlı diplomatik ve askerî personelin de bulunduğu bir kısım İranlı vardı” (Steckler, 2020: 61).

Doğuştan, aslen Sünni olan İbrahim Yakub el-Zakzaki, İran İslam Devrimi'nden ilham aldı. Şiilik; İran İslam Devrimi'nden sonra, devrimden ilham alan genç Müslüman öğrencilerin, Nijerya Müslüman Öğrenciler Topluluğu (MSSN) himayesinde, yeni hükûmetin İslami bir rejim olduğunu düşünerek İranlıların eski Şah rejimine karşı kazandıkları zaferi kutlamak ve tebrik etmek amacıyla Tahran'a gitmelerinden sonra Nijerya'ya girmiştir. MSSN heyetinin İran ziyaretine cevaben, İran heyeti ziyareti takdir etmek için Nijerya'ya bir heyet göndermiştir. İran heyeti ziyaret sırasında MSSN yetkililerine o sırada İran hükûmetinden istedikleri yardımı sormuştu. Dönemin MSSN sözcüsü Aliyu Tukur, merhum İslam âlimi Şeyh Osman dan Fodio tarafından yazılan kitapları basmak için yardım istemişti. İran heyeti, MSSN'nin taleplerini reddetmiş ve buna karşılık bazı talepleri iletmiştir ve MSSN'den Şia'yı Nijerya'da yaymasını talep etmiştir. O sırada MSSN istekleri reddetti. Ancak yukarıda geçen 1982 tarihli CIA raporuna benzer kaynaklara göre MSSN yetkililerinden gizli olarak el-Zakzaki'nin gizlice İran hükûmeti ile Nijerya'da Şiiliği yaymak için bir anlaşmaya vardığı iddia edilmiştir. 1980'lerin başlarında, Basaawa Devlet Kolejinde düzenlenen *İslami Meslek Kursu (Islamic Vacation Course-IVC)* sırasında Şiiliği

uyguladığı anlaşılana kadar el-Zakzaki faaliyetlerine gizlice devam etmiştir (Muhammad ve Abdullahi, 2019: 30-31).

Başlangıçta el-Zakzaki, üyelerinin çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu Sünni bir hareket olan Müslüman Kardeşler'e başkanlık etmiştir. El-Zakzaki'nin etkisi arttıkça grubu ile bazı Sünni gruplar arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır. Nijerya'da İslam, İzala/Selefi ve Sufi ayrılığı gibi mezhepsel anlaşmazlıklar ile nitelendirilse de Müslüman Kardeşler'in İzala ve IMN'ye bölünmesi, Kuzey Nijerya'daki Sünni ve Şii mezhep çekişmelerinin başlangıcı olmuştur. Bu dinî çatışmalar mezhepler içinde, özellikle Nijerya'daki Müslümanlar arasında iç tartışmalar meydana getirmiştir. Nijerya'daki Müslüman Kardeşler'in Şii ve Sünni hareketlere bölünmesi, farklı İslami hareketlerin çoğalmasına sebep olmuştur. Şii hareketi, Nijerya İslami Hareketi şemsiyesi (IMN) altında kalırken Sünni hareket, şiddet içermeyen Selefi/İzala grubuna, yanı sıra aşırılık yanlısı grup olan Boko Haram'a kadar çeşitli gruplara bölünmüştür (Okoli ve Anjide, 2017: 43).

El-Zakzaki, Boko Haram'ın kurucusu Muhammed Yusuf ve Ebubekir Şekau gibi önde gelen isimler 1990'ların sonlarında Mısırlı Müslüman Kardeşler'den esinlenen Nijerya-Müslüman Kardeşler'in üyeleri arasında yer almıştır. Ancak el-Zakzaki'nin Şii fikirleri grup içinde sürtüşmelere yol açmıştır. Yusuf, 2002'de "Nijerya Talibanını oluşturmak için yardımcıları ile birlikte ayrılmış ve bu grup, daha sonra halk tarafından Boko Haram olarak adlandırılan aşırılık yanlısı grup hâline gelmiştir. El-Zakzaki, Boko Haram'ın radikal vizyonuna karşı açıkça vaaz vererek iki grup arasında ciddi bir düşmanlığa yol açmıştır (Hrw, 2015). El-Zakzaki'nin MSSN'de tuttuğu pozisyon, ona geniş bir takipçiye sahip olma ve daha sonra Nijerya'da Şii merkezli bir İslami harekete (IMN) dönüşen grubu oluşturma fırsatı vermiştir El-Zakzaki'nin ana hedeflerinden biri, IMN'nin kendi internet sitesine göre Nijerya'daki tahmini 3 milyon Şii'nin velayeti fakih'e dayanan İran tarzı bir teokraziyle değiştirmek istediği Nijerya'nın cumhuriyet hükümetidir (Steckler, 2020: 62).

2.4. Nijerya'daki Şii Grubun Aktiviteleri

Şiilik, el-Zakzaki'nin İslami bir hükümet ve İslam/şeriat hukukuna daha sıkı bağlılık için faaliyetler yürüttüğü 1980'lerin başına kadar Nijerya'da neredeyse bilinmiyordu. El-Zakzaki'nin hareketine katılmak, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Kuzey bölgesindeki pek çok yoksul genci hayal kırıklığına uğratan siyasi ve dinî kurumlara karşı bir isyan eylemiydi (Doukhan, 2016: 7).

1980'lerin ortalarında hapisten çıktıktan sonraki yıllarda el-Zakzaki, Müslüman Kardeşler grubunu, bir öğrenci eylemci hareketinden, Şiiliği tanıtmak ve Şiiliğe geçiş için kararlı bir kitle hareketine dönüştürmüştür. 1980'de el-Zakzaki, Müslüman Öğrenci Topluluğu'nda kendisine yakın üyelerle birlikte, Ayetullah Humeyni'nin *sembolizmini ve retoriğini* benimsemiştir. İlk faaliyetleri, Nijerya'nın kuzey bölgesindeki üniversitelerde öğrencileri İran'ın devrimci ilkeleriyle tanıştırma faaliyetlerini içeriyordu. Özellikle şehirli genç erkekler ve kadınlar arasında kayda değer sayıda takipçi çekmeyi başarmıştır. Sonraki yıllarda el-Zakzaki, yerel Müslüman topluluklarla bağlantılar oluşturmak, Müslüman nüfusu üzerindeki etkilerini artırmak, İran'ın profilini güçlendirmek ve Humeyni ideolojisinin yayılmasını kolaylaştırmak için sosyal yardım kuruluşları ağı oluşturmuştur (Steckler, 2020: 61).

El-Zakzaki grubu, önemli sayıda modern tip İslami okullar ve camiler kurarak eğitime öncelik vermiştir. İlginçtir ki, grubun tüm okulları Kuzey Nijerya'da 18. yüzyılda Sokoto Hilafetini kuran Müslüman âlim ve reformcu Şeyh Osman dan Fodio'nun adı ile isimlendirilmiştir (Hassan, 2015: 26).

IMN'nin, çoğunlukla kuzey Nijerya'da Fudiyya okulları olarak bilinen 300'den fazla ilköğretim ve ortaöğretim kurumuna sahip olduğu tahmin edilmektedir (Oudah, 2016).

IMN'nin Nijerya'daki gücü, Nijerya'da ve komşu ülkelerden yaklaşık 1000 öğrencinin dâhil olduğu beş okul ile Nijerya'yı Afrika'daki *El-Mustafa Uluslararası Üniversitesi*'nin ana merkezi hâline getirmiştir. El-Mustafa'nın varlığı, her yıl onlarca Nijeryalı öğrenciyi yoğun ideolojik eğitim amacıyla İran'daki Kum şehrine getirmek için bir köprü görevi görmüştür (Steckler, 2020: 61). El-Zakzaki, önceki yıllarda olduğu gibi, 2012 yılında Kum kentinde bulunan Ehl-i Beyt Üniversitesi'ni ve Meşhed'deki Şii merkezlerini ziyaret etmiş ve İran'da okuyan yüzlerce IMN üyesiyle görüşmüştür (Zenn, 2013:14). Şu anda, yaklaşık 3000 Afrikalı öğrenci kitadaki El-Mustafa şubelerinde öğrenim görmekte ve 2000'i İran'daki merkezle kayıtlı ve yılda birkaç kez kendi ülkelerine Şiiliği anlatmak ve yaymak amacıyla gönderilmektedir (Sawahel, 2018).

El-Mustafa Üniversitesi'nin ana hedefi ve odak noktası uluslararası alanda, İran dışında yaşayan Müslümanları, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin kendi İslam yorumunu takip edecek bireyleri bulmaktır. Örneğin Nijerya'dan *el-Zakzaki*, Suudi Arabistan'dan *Şeyh Nimr Bakır el-Nimr*, Komorlar'ın eski Cumhurbaşkanı *Ahmed Sambi* ve *Hüsyin Bedrettin El-Husi* ve *Abdumelik el-Husi* de dâhil olmak üzere Yemen Husilerinin liderleri, El-Mustafa Üniversitesi veya topluluğu mezunudur. Ayrıca el-Mustafa Üniversitesi mezunları, kendi ülkelerine döndükten sonra bile *el-Mustafa Mezunlar Derneği* aracılığıyla birbirleriyle sürekli iletişim hâlinindedir. Böylelikle, üniversite öğrencileri ayrıldıktan sonra bile onları denetlemeye devam ediyor ve mezunları küresel bir ağ gibi yönetiyor. Dönemin el-Mustafa Üniversitesi Rektörü Ayetullah Alırza A'rafi 2014 yılında el-Zakzaki ile yaptığı görüşmede şunları söylemiştir: "El-Mustafa Cemiyeti'nin tüm sorunlarına ve ona karşı olan düşmanlıklarına rağmen güçlü bir şekilde küresel hareketi devam ediyor. Nijerya'daki el-Mustafa mükemmel temsilcilerimizden biridir. Bu temsilcinin, geçmişte olduğu gibi varlığını en iyi şekilde yararlanmasını umuyoruz" (Ebrahimpour, 2020). İran'ın bu yaklaşımı, kitadaki yumuşak gücünü ve nüfuzunu genişletmek için Şii İslam anlayışını Afrika'ya ihraç etmek amacıyla Sahra altı Afrika ülkelerindeki Müslüman topluluklarına odaklandığını göstermektedir.

El-Zakzaki grubu ayrıca, kriz ve afet mağdurlarına yönelik olarak genellikle ücretsiz olarak katılan doktorlar da dâhil olmak üzere eğitilmiş tıp pratisyenlerinin bulunduğu bir dizi klinik ve hastaneye sahiptir (Hassan, 2015: 26). Örneğin, 2001 yılında kurulan *Sağlık Enstitüsü* tıbbi hizmetler, kâr amacı gütmeyen *İslami Hareket Tıp Merkezi* tarafından sağlık, insani yardım ve ilk yardım eğitimi, yanı sıra 1992 yılında kurulan *Al-Shuhada Enstitüsü* aracılığıyla da şehit ve yetim ailelerine hizmet verilmesi hedeflenmiştir. 2010 yılında kurulan *Al-Zahra Charity* yardım kuruluşu, su kuyusu açma ve bazı inşaat faaliyetleri gibi kamu hizmetleri sunmayı amaçlamıştır ("Shiites in Nigeria," 2018).

Grubun bir diğer önemli faaliyeti, diğer gruplardan (Sünni, Sufi, modernistler ve gelenekçiler) akademisyenleri ders vermeye davet ederek Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan (usbu'il vahda) *birlik haftası*'dır. Grubun geniş kapsamlı faaliyetlerini yürüten ve Hazreti Peygamber'in kızı Hazreti Zehra'nın doğumunu (Mevlid) anan ulusal etkinliği organize eden sorumlu kuruluş *Kız Kardeşler Forumu*'dur (Hassan, 2015: 26). Ayrıca *IMN Akademik Forumu* üniversite ve kolejlerdeki öğrenci ve personellerle ilgilenmektedir. Akademisyenlere yönelik olarak çalışan forumun faaliyetleri arasında seminer ve konferanslar yer almaktadır (Thurston, 2018: 2).

El-Zakzaki grubunu kuzey Nijerya'daki diğer Müslümanlardan ayıran bir boyut, bu grubun çok sayıda kamusal-mekansal pratiğe sahip olmasıdır. Bu uygulamalar, kent merkezlerindeki yürüyüş ve

gösterilerin yanı sıra kamusal alandaki çeşitli dinî etkinlikleri içermektedir. Doktrinsel olarak Nijeryalı Şiiiler diğer Şiiiler ile en azından bazı şekillerde örtüşmektedir. Örneğin, Şii kamusal ritüelleri, alayları ve protestolarının en önemlileri, Aşura tören alayı, İmam Hüseyin'in şehadetini anma günü, Erbain alayı, Filistinlilere destek yürüyüşleri ve İsrail'in Kudüs işgaline karşı çıkmak amacıyla her yıl düzenlenen Kudüs günü gösterileridir. Buna ek olarak Şiiiler, on iki imamın yanı sıra Hz. Muhammed ve kızı Hz. Fatıma'nın doğum ve ölüm günlerini anmak için halka açık faaliyetlerde bulunur. Şii kamusal uygulamalarının en önemlisi Aşura törenidir. Aşura, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in muharrem ayının onuncu gününde Kərbela'da şehit edilmesini anmak için tüm dünyadaki Şii Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen halka açık bir ritüeldir (Murtala, 2020: 93).

Aslında hem Şiiiler hem de Sufiler, Rebiyülevvel ayı boyunca Hazreti Peygamber'in doğum gününü (mevlid) kutlamaktadırlar. Bununla birlikte, İzala (Selefi) uleması, bidat olarak gördükleri bu kutlamaları çok eleştirmektedirler. El-Zakzaki yönetimindeki Şiiiliğin ulusal liderliği, Sufi liderlerle barışçıl bir ilişki geliştirmek için aktif olarak çalışmıştır. Örneğin, 1995 yılında el-Zakzaki, Kadiri lideri Şeyh Muhammed Nasır Kabara'ya (ö. 1996) nezaket ziyaretinde bulunmuştur. Hem İzala hem de Sufi gruplar Sünni olmasına rağmen bazı Kadiriler ve Ticani uleması Selefilere yerine Şiiilerle ilişki kurmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte, bu durumun tüm Sufilere uygulanamayacağına dikkat etmek önemlidir. Şiiiler genellikle Kano'daki Sufi tarikatlarının faaliyetlerine katılmış ve liderleri her zaman onlarla daha yakın ilişki geliştirmek için bir yol aramıştır. Şiiiler bu ilişkiden birçok kazanım elde etmişlerdir. Çünkü bu, onlara tanınırlık ve ideolojilerini yayma fırsatı vermiştir. Şiiiler de bu pencereyi Sufi gruplarından bazı takipçileri çekmek için kullanmış ve başarılı olmuşlardır. Şiiilerin Sufilerle ilişkileri, Kano'daki nüfuzlarını yaymak ve kendilerini İslami alanda kabul edilebilir bir oyuncu olarak sunmak için bir sıçrama tahtası işlevi görmüştür (İsa, ve Adam, 2017: 245-246). Bu yönüyle bakıldığında İran ve Nijerya yerel Şii grubunun, Nijerya'da nüfuzunu artırma ve Şiiiliği yayma noktasında hedef kitle olarak Müslüman topluluklara odaklandığı görülmektedir. Örneğin Nijerya'da Şiileştirilen insanların hemen hemen hepsi daha önce Sufi gruplara bağlı insanlardır.

Şii grubun internet siteleri, kamuoyu açıklamaları, programları ve fenomenolojisi Şiiiliklerini açıkça kanıtlamaktadır. İnternet siteleri, Aşura, Zehra'nın (Mevlid) doğum günü ve Gadir-i Hum bayramı gibi çok önemli Şii fikirlerini ve ritüellerini gösterir. Ayrıca, İmam Ruhullah Musevi Humeyni, İmam Ali Hamaney ve diğer âlimlerinin söylemleri; Şiiiliğin Sünni İslam, radikalizm, terörizm, milliyetçilik ve laiklik perspektiflerini internet sitelerinde sunar (Hassan, 2015: 26).

Aşura, İmam Hüseyin'in şehitlik anısı, laik ve baskıcı rejime karşı bir mücadele gösterisi olarak uygulanır. Aşura ve diğer törenler Nijerya hükümetine yönelik siyasi bildirimlerdir ve sonuç olarak Nijeryalı Şii halk topluluklarının devlete karşı bir tür isyanı olarak algılanır (Murtala, 2020: 98). İMN'nin ilginç bir özelliği, gençleri hızlı bir şekilde harekete geçirme yeteneğidir. Grup, bu gibi kutlamalara bir milyondan fazla insanı bir araya getirebilme ve ihtiyaç duyulduğunda törenleri protestolara dönüştürebilme yeteneğine sahiptir. Ancak 2019 yılında Nijerya İslami Hareketi'nin Nijerya Devleti tarafından faaliyetlerinin yasaklanması ve hareketin terör örgütü olarak ilan edilmesinin ardından grubun protesto ve yürüyüşlerinde kalabalıkların azaldığı görülmüştür. Hareketin faaliyetlerinin yasaklanması Nijerya'da Şiiiliğin yasaklandığı anlamına gelmemektedir.

Şii doktrininin Nijerya'da popülerlik kazandığı, Youtube'daki siyah giyinmiş insanların kamçılama yaptığı, marş söylediği, bayrak taşıdığı ve Aşura törenlerini yansıtan çok sayıda video ile gösterilmektedir (Hamming, 2014: 36). Şii törenlerinde özel kıyafetler, çeşitli imgelerin konuşlandırılması, mersiyeler ve ağıtlar gibi Aşura performanslarının bazı yönlerinin dinî konuları nasıl yönlendirdiği ve kendine özgü bir

topluluğu ve inanç dayanışması duygusunu nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Uygulamaların dünyanın farklı bölgelerindeki diğer uygulayıcılarla eş zamanlılığı, küresel bir Şii topluluğunun parçası olma hissini oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Murtala, 2020: 95).

IMN, Şii dinî liderlerle ilgili belgeselleri yerel halka ulaştırmak amacıyla yüzlerce DVD'yi Hausa diline çevirmiştir. IMN'nin propaganda çabaları, hareketin ideolojisini Nijerya'nın ötesine yaymıştır. Komşu Nijer, Kamerun, Çad, Burkina Faso ve Gana'da oluşan destek cepheleleri İran'a bu ülkelerde yeni doğmakta olan doktrinsel bir varlık kazandırmıştır. Eğitim ve sosyal yardım yoluyla büyük bir takipçi toplayan el-Zakzaki ve IMN'nin din bilginleri, İran'dan etkilenen ideolojiyi grubun destekçilerine aktarmak için çalışmıştır. El-Zakzaki, Ayetullah Humeyni'nin bir portresinin altında takipçilerine sık sık hitap etmiş ve konuşmalarında tipik İran şikâyetleri arasında yer alan İsrail ve Yahudilere, ABD'ye ve Batı'ya karşı şikâyetlere odaklanmıştır. IMN imamları, vaazlarında, Batı'nın Müslümanların akıllarına ve kaynaklarına hükmetmek için Hristiyanlaştırma dâhil olmak üzere *laikleştirme* uygulamaları ile komplolar kurduğunu sıkça dile getirmiştir (Steckler, 2020: 62). Aynı zamanda el-Zakzaki'nin vaazlarındaki temel motiflerden biri de ülkedeki ekonomik adaletsizlik ve eşitsizlik meseleleridir. Bu motif, Şiiliğe potansiyel dönüşümleri etkileme noktasında önemli bir rol oynamıştır (Murtala, 2020: 93).

Ülkedeki tören alaylarının kökeni, IMN Şii İslam'a yönelmeden önce el-Zakzaki tarafından onun doğum yeri olan Zaria'da düzenlenen Aşura vaaz toplantılarına kadar uzanmaktadır. Bu vaaz toplantıları, el-Zakzaki'nin Şii unsurlarını IMN faaliyetlerine kademeli olarak dâhil etme stratejisinin bir parçası olmuştur. 1980'lerde ve 1990'ların başında, ülkenin her yerinden insanlar Aşura vaazları için Zaria'ya seyahat edip Şeyh'in ülkedeki adaletsizlik ve ihtiyaç hakkında vaaz vermesini dinlemiştir. Ancak el-Zakzaki'nin vaazlarına katılanların Şii veya Aşura ritüelleri hakkında hiçbir fikirleri yoktu. IMN tamamen Şia'ya dönüştüğünde Aşura alayı Zaria'da ulusal bir etkinlik olarak tanıtıldı. Ülkenin her yerinden Şii üyeler törene katılmak için Zaria'da toplanmaya başlamıştır. Zaman geçtikçe geçit törenlerinde bayrakların gösterilmesi, göğüs dövmesi, mersiyeler ve ilahiler gibi başka unsurlar da törenlere eklenmiştir. Kuzey Nijerya'da hem doğal büyüme hem de Şiiliğe geçiş yoluyla Şii nüfusu artmaya devam ederken tören alayları adem-i merkezîyetçi hâle gelmiş ve kuzeydeki çeşitli şehirlerde de organize edilmeye başlanmıştır. Aşura alayları, sokaklarda siyah kıyafetlerle uzun sıralar hâlinde yürüyen erkek, kadın ve çocukları içermektedir. Öndeki hâkî üniformalı kişi, davul çalar, İmam Hüseyin'in siyah ve kırmızı bayraklarını taşıyarak askerî tarzda bir geçit töreniyle alayı yönetir. Alay, yüksek sesle ilahiler ve Kerbela trajedisine yas tutan son derece duygusal şarkıların söylenmesi ile sürer. Bazı katılımcılar, el-Zakzaki, İmam Humeyni ve Ali Hamaney'in büyük boy resimlerinin yanı sıra İmam Hüseyin'in resimlerini taşıır (Murtala, 2020: 94).

IMN geniş kitlelere ulaşmak için medya alanını aktif olarak kullanmıştır. İngilizce Pointer Express ve yerel Hausa dilinde Mizan haber dergileri, al-Shuhada (şehitler) adlı Hausa dilinde bir radyo istasyonu ve el-Zakzaki'nin yazılarını ve öğretilerini belirgin bir şekilde öne çıkaran grubun resmî internet sitesini içeren çeşitli propaganda organlarını işletmektedir (Steckler, 2020: 61). IMN'nin güçlü propaganda araçları arasında yer alan resmî bir internet sitesine (<http://islamicmovement.org/>), Hausa versiyonuna (<http://www.harkarmusulunci.org/>), Arapça versiyonuna (<http://www.alharka.net/>) ve bir e-posta adresine sahiptir. Bu ağ, Hizbullah'ın sosyal yardım sistemleri ve medya operasyonları modeliyle çarpıcı bir benzerlik taşımakta ve bu, grubun içeride ve bölgesel olarak erişimini genişletmesine ve gündemini tanıtmasına imkân sağlamaktadır. (Alami, 2018: 3) Bununla birlikte kanıtlar, IMN'nin, Nijerya'daki İran dış politikasının bir uzantısı olarak, özellikle de ülkenin Müslümanları arasında *Şiiğin* yayılmasına büyük ölçüde hizmet ettiğini göstermektedir (Zenn, 2013:14).

El-Zakzaki grubu, Şiiğin daha az belirgin olduğu yerlerde, Nijerya’da ilk başladığı zamanlardaki gibi takiiye yöntemini uygulamıştır. Lagos, Ibadan ve Ilorin eyaletlerinde hareketin temsilcisi olan İmam Miftah’a göre, bu farkın bir nedeni, Lagos’taki Şiiilerin baskı korkuları nedeniyle Şii doktrinini açıkça takip edememeleridir. Lagos’taki Şiiiler takiiye yöntemini uyguladığından onları halka açık yerlerde görünüm veya uygulama yoluyla tanımlamak mümkün değildir (Hamming, 2014: 26).

1979’dan sonra Nijerya’da ve Lagos’ta Şiiğin ortaya çıkışı şüphesiz İslami alanı etkilemiştir. Çünkü hem siyasi devrimci yön hem de Şii doktrini, İslam’ın ne olduğu ve nasıl uygulandığı algısını genişletmek ve Sünniliğe meşru bir alternatif oluşturmak anlamında İslami söylemi etkilemiştir (Hamming, 2014: 26). Aynı zamanda Şii Müslümanlar, Nijerya’daki Müslüman topluluğunun tüm katmanlarında, kamu hizmeti dâhil olmak üzere ticarete de aktif bir rol oynamıştır (Hayatu, 2017: 308).

2.5. Nijerya Devleti ve Nijerya İslami Hareketi (IMN) Arasındaki Gerilimler

Nijerya’da 1970’lerin sonunda Şeyh İbrahim el-Zakzaki liderliğinde *Müslüman Kardeşler* (Yan Uwa Musulmi) ismiyle ortaya çıkan Şii grubun amacı, vaazlar, dua oturumları, atölyeler, seminerler, toplantılar, mitingler ve çeşitli etkinliklerle toplum üzerinde etki yoluyla şeriatla yönetilen bir İslam devletinin kurulması olmuştur (Hill, 2010: 29). Grup, savunduğu fikirler ve biçimler nedeniyle Babangida (1985-93) ve Abacha’nın (1993-98) askerî yönetimi sırasında İslamcı muhalefetin somutlaşmış hâli olmuştur (İsa ve Adam, 2017: 234). Şeyh İbrahim el-Zakzaki’nin *sivil itaatsizlik* ve *isyan* kelimelerini, özellikle askerî rejimler altında kullanması, ezilenlerin bir ses olarak yükselmesine, el-Zakzaki’ye önem vermesine ve onu yaşayan bir şehit olarak konumlandırmasına neden olmuştur (Soonest, 2019).

Şeyh İbrahim el-Zakzaki ve Nijerya Devleti arasındaki sorunlar, 1980’lerde ve 1990’larda, iddia edilen kışkırtıcı konuşmalar ve devrim çağrıları için sayısız kez hapsedildiği zamanlarda başlamıştır. Şii grubun hareketli doğası, sivil itaatsizliği, Nijerya devletine karşı kışkırtıcı ifadeleri ve *devlet içinde bir devlet* meydana getirme iddiaları grup ile Nijerya devleti arasında çatışmalara neden olmuştur. Grup, Nijerya devletiyle açık eleştiri ve antagonizmi sürdürürken ulusal marş, ulusal bayrak veya resmî tatiller gibi konularla özdeşleşmeyi reddetmesinin yanı sıra, aktif olduğu eyaletlerde devlet içine sessizce sızma amaçları, kafa karıştırıcı stratejileri arasında yer aldı. Bu sessiz devrime yönelmenin asıl amacı, Nijerya devleti ve Nijerya’daki Sünni mezhebinin Şii hareketinin *devlet içindeki devlet* faaliyetlerini anlamamasını sağlamaktır (Hayatu, 2017: 309).

Şii grubun, devletle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmak için silahlı olmayan ancak amblem olarak Hizbullah bayrağını taşıyan Devrim Muhafızlarını örnek alan üniformalı, alaylı bir grup olan *hurras* adı verilen yüzlerce paramiliter muhafızı bulunmaktadır (Steckler, 2020: 62). Nijerya’nın kuzeyindeki bir Şii alayı sırasında çekilen 2007 yılına ait fotoğraflar, Hizbullah’ın ve İslam Devrimi’nin Sahra altı Afrika ülkelerine şaşırtıcı bir sembolik transferini göstermektedir. Bu tür toplantı ve yürüyüşler, 1980’lerin askerî rejimlerinde izin verilmediğinden, 1992’de demokrasiye yeniden geçişten bu yana Nijerya’da var olmaya başlamıştır (Doukhan, 2016: 16). Nijerya İslami Hareketi’nin (IMN) Hizbullah ile bağlarının niteliği belirsizdir ancak grupların ortak bir ideolojisi ve temas geçmişi vardır, bu da IMN’nin, uygun olduğunda veya hükümet baskısıyla karşı karşıya kaldığında kademeli olarak daha militan faaliyetlere geçebileceğini göstermektedir (Steckler, 2020: 62).

Şiiiler, başta Zaria, Kaduna ve Kano olmak üzere başlıca Kuzey Nijerya şehirlerinde kendileriyle bağlantılı sokak protestolarını organize ederken bazen gerilimlere neden olmuşlardır. Bu konuda Nijerya devletini ve güvenlik güçlerini endişelendiren en önemli unsur, grubun kitlesel protestolar düzenleme

kapasitesidir. *Müslüman Kardeşler* olarak anılan bu güçler, kalabalık kitleleri Kano sokaklarına çıkarabilecek kadar güçlü bir taban gücü hâline gelmiştir (Hill, 2010: 29).

Nijerya’da Şiiğin ortaya çıkışı ve Şiiilerin sayısının artmasıyla birlikte, Nijerya’nın Afrika’da yeni bir İran’a dönüşme ihtimaline dair endişeler, IMN ve liderine karşı sert bir muhalefetin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu muhalefetin ön saflarında Vehhabi gruplar ve (son yıllarda) Nijerya ordusu yer almaktadır. Nijerya hükümetinin Şii grubun bölgenin istikrarı için gizli bir tehdit oluşturduğuna kani olması, Nijerya ordusu tarafından birçok kez hedef alınmasına yol açmıştır. Özellikle son yıllarda Nijerya ordusu IMN’ye karşı daha sert yöntemler kullanmaya başlamıştır (Toprak, 2019).

IMN, şiddeti savunmadığını veya teşvik etmediğini, sadece barışçıl bir İslamcı hareket olduğunu iddia etmektedir. Ancak 1980’lerden bu yana Nijerya güvenlik güçleri ile birçok gerilim ve çatışma yaşamıştır. Çoğu zaman IMN üyeleri, faaliyetlerini bastırmak için aşırı güç kullanan Nijerya hükümetinin şiddetiyle karşı karşıya kalmıştır. Grup, hükümet karşıtı söylemleri ve Nijerya’da İran tarzı İslami devrimci bir hükümeti savunduğu için birbirini izleyen askerî rejimler tarafından Hem el-Zakzaki hem de takipçileri, defalarca tutuklanmış ve taciz edilmiştir. El-Zakzaki’nin toplam hapis hane deneyimleri ülke çapında dokuz farklı hapis hane dokuz yıla yayılmaktadır. Bunlar Enugu hapis hanesi (1981-1984); Milli Güvenlik Teşkilatı Sorgulama Merkezi, Lagos (1984-1985); Kiri-Kiri Maximum Security (1985); Port Harcourt (1987-1989 ve 1996-1997) ve Kaduna’da (1987 ve 1997-1998) kaldığı hapis hane yılları en öne çıkanları arasında yer almaktadır (Isa ve Adam, 2017: 234).

IMN sık sık on binlerce üyesini Şii törenleri ve kitlesel siyasi gösteriler için harekete geçirebilme yeteneğine sahiptir. Amerikan ve İsrail bayraklarının yakılmasını da içeren kitlesel gösteriler zaman zaman şiddet ve çatışmalara sahne olmuştur. Temmuz 2014’te, IMN’nin Filistin davasıyla dayanışmasını göstermek için düzenlenen IMN’nin yıllık Kudüs Günü alayı sırasında hükümet güçleriyle çatışmalarda 30’dan fazla IMN üyesi öldürülmüştür. Bu olaylarda el-Zakzaki üç oğlunu kaybetmiştir (Steckler, 2020: 58).

2015 yılında, Nijerya Şiiilerinin en yoğun yaşadığı yer olan Zaria kentinde yapılan törenler sırasında, Genelkurmay Başkanı Tukur Buratai’yi taşıyan konvoyun durdurulması sonrası, ordunun müdahalesi ile 300’den fazla Şii öldürülmüştür. Nijerya ordusu Şii grubun Nijerya’nın genelkurmay başkanına suikast girişiminde bulunduğunu iddia ederek el-Zakzaki’yi ve yüzlerce takipçisini tutuklamış, daha sonra ordu tarafından IMN’nin kurumlarına saldırılar gerçekleştirilmiş ve el-Zakzaki ailesinin üyeleri de dâhil olmak üzere yüzlerce Şii öldürülmüştü (Toprak, 2019).

El-Zakzaki, Nijerya güvenlik kuvvetleri arasında yaşanan gerilimlerde şimdiye kadar Hristiyan Başkan Goodluck Jonathan liderliğindeki ordunun, 2014’te Kudüs Günü kutlamalarındaki müdahalesinde ve Müslüman Başkan Buhari döneminde 2015 yılında Zaria kentinde gerçekleştirilen törenlerdeki gerilimlerde dokuz çocuğundan altısını bu iki başkan döneminde kaybetmiştir. (Soonest, 2019). Aralık 2015’te, IMN ile Nijerya ordusu arasında çıkan çatışmalar; el-Zakzaki ve eşinin devam eden tutukluluk hâlinin yanı sıra IMN’nin kalesi olan Zaria şehrinin bağlı olduğu Kaduna eyaleti de dâhil olmak üzere, Kano ve Plateau eyaletlerinde IMN faaliyetlerinin yasaklanmasına neden olmuştur (Thurston, 2018: 27)

2016’da bir federal yüksek mahkemenin serbest bırakılması yönünde karar vermesine ve İran’ın da tepki göstermesine rağmen, el-Zakzaki’nin tutukluğu devam etmektedir (Toprak, 2019). Nijerya devleti dâhil olmak üzere pek çok Sünni lider, Şiiileri hem siyasi hem de dinî otoritelerine yönelik bir tehdit olarak

görmektedir. Analistler, devlet ve federal hükümetlerin IMN'ye karşı yaptıkları hareketlerin bağlantısız olmadığını savunmaktadır; dinî inançları, geleneksel ve kültürel mirasları nedeniyle Şii Müslümanlara yönelik ön yargı, nefret, ayrımcılık ve şiddetin uygulandığı öne sürülmektedir (Soonest, 2019).

2019 yılında Nijerya İslami Hareketi'nin (IMN) himayesindeki Şii Müslümanların IMN lideri Şeyh İbrahim el-Zakzaki'nin devam eden tutukluluğuna karşı düzenlediği gösterilerde protestocular ve polis de dâhil olmak üzere 30'a yakın kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan gerilim ve şiddetin ardından hükümet IMN'nin faaliyetlerine son vermiş ve grubu terör örgütü ilan etmiştir. Ancak grup, ülke çapında el-Zakzaki'nin serbest bırakılması için dinî etkinlikler ve protestolar düzenlemeye devam etmiştir. IMN, yasağa yasal olarak itiraz etmeyi planladığını belirtmiştir. Yerel ve Katolik medyasına göre, Abuja Katolik Başpiskoposu Kardinal John Onaiyekan; hükümetin kararını din özgürlüğüne bir tehdit olarak algıladığını söylemiş ve IMN'yi yasaklayan kararı eleştirmiştir (State. gov, 2019: 6).

2016'da verilen mahkeme kararı IMN lideri Şeyh İbrahim el-Zakzaki'nin serbest bırakılmasını talep etmesine rağmen Nijerya federal hükümeti, onu serbest bırakmamıştır. Nijerya hükümeti, el-Zakzaki ve eşinin tıbbi bakım için Hindistan'a gitmesine izin vermiş ancak, orada tedavi sürecinde aksamalar yaşandığı için el-Zakzaki tedaviyi reddederek ülkesine dönmüştür (State. gov, 2019: 7).

Sonuç

Sömürge yönetimi, İngiliz eğitiminin kurulması, İngiliz hukuku ve sömürge sonrası dönemin ekonomik dinamikleri, kuzey Nijerya Müslüman toplumunda derin krizlere yol açtı. Sömürge sonrası dönemde kuzey Nijerya'da ortaya çıkan değişim süreçleri, genellikle dinî terimlerle ifade edilen şiddetli çatışmalara sebep oldu. Bu bakımdan kuzey Nijerya'daki Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların bazı teolojik boyutları önem kazanmaktadır. Grupların radikalleşme süreçleri, kriz ve hızlı sosyal değişim zamanlarında teolojik argümanların yeni bir dinî hareketin kendini tanımlaması için büyük önem kazandığını göstermiştir.

İslami hareketlerin gelişimi, Nijerya'daki Müslümanların homojen bir blok oluşturmadıklarını, ancak sosyal, politik ve dinî yönelimleri ve bölünmeleri yansıtan çok sayıda küçük-büyük hareketlere ve gruplara ayrıldığını göstermektedir. Çağrılarının içeriği ve metodolojileri Nijeryalı Müslüman hareketler arasında rekabeti derinleştirmiştir. Bu grupların kendi İslam yorumunu kabul edilebilir bir model olarak sunması, bazı zamanlar şiddetli gerilimlere neden olmuştur. Bu hareketlerden bazıları Nijerya Devleti'ne karşı mücadele ederken diğerleri hükümet dinamiklerine ve konumlandırma politikalarına dâhil olmuşlardır.

Sömürge sonrası Nijerya üniversitelerinde sömürgeciliğin etkisi, soğuk savaş süreci ve ortaya çıkan ideolojilerin yayılması, Müslümanların İslam'a tutunma çağrısının yeniden canlanmasını zorunlu hâle getirmiştir. Ancak modernite olarak adlandırılan Batı sistemleri ve diğer ideolojilere karşı Nijerya'daki Sufi tarikat liderlerinin, özellikle Kadiriye ve Ticianiyya'nın, yeni sistemin zorluklarının üstesinden gelememesi, bağımsızlıktan sonra birçok yeni dinî hareketin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Bu hareketlerin büyük bir kısmı Kuzey bölgesindeki Nijerya Müslümanlar Birliği'nin İslami uyanış döneminden etkilenecek sonraki yıllarda ortaya çıkan Sünni ve Şii eğilimli hareketler olmuştur. Bunlar arasında Müslüman topluma en fazla etki eden ve ivme kazanan Selefî İzala hareketi ve Şii *Nijerya İslami Hareketi* (IMN) olmuştur.

Kuzeydoğuda ve Nijerya'da genel olarak Şiiilerin ortaya çıkışı, 1979 yılındaki İran Devrimi'nden ilham alan bir sosyokültürel ve politik dinî canlanma hareketi olarak başladı. Nijerya'nın kuzeydoğu bölgesinde Selefilerden sonra ortaya çıkan tasavvuf dışı ikinci grup Şiiilerdi. Şii grubun lideri el-Zakzaki,

Nijerya gibi ezici bir çoğunlukla Sünni bir ülkede kendi hareketinin kurulmasını kolaylaştırmak için hareketin ilk yıllarında teolojik inançlarını gizli tutarak sade İslami bir söyleme odaklandı. Ancak ilerleyen yıllarda şartların olgunlaşmasıyla Şii hareket kendine özgü fikirler ve uygulamalar ile belirgin hâle geldi. Kuzey Nijerya'daki Sünniler ve Şiiler arasındaki ideolojik farklılıklar, diğer faktörlerle birleştiğinde Müslüman toplumu arasında yeni hizipleşmelere yol açtı. Şiiler, Müslüman kuzey Nijerya'da bir azınlık topluluğu oluşturmalarından kaynaklı olarak, takipçi kazanmak ve nüfuz elde etmek amacıyla büyük misyonerlik faaliyetlerine ihtiyaç duydu. Hareketin Nijerya'daki Müslümanlar arasında dini dışlanma dâhil olmak üzere hem Nijerya Devleti hem de radikal gruplar ve müspet hareketler arasında çok sayıda düşmanı ve eleştirimi ortaya çıktı. Bütün zorluklara rağmen Şiiler bölgede dinî ve sosyal alanda kısmende olsa dikkate değer bir etki alanı oluşturdıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Abubakar, A. (13 Ekim 2020). Iran's Overseas Propaganda: A Copycat Movement in Nigeria. 02.01.2021 tarihinde <https://iranwire.com/en/features/7788>
- Alami, M. (2018). Hezbollah's African Venture: Realities and Limitations. *King Faisal Center for Research and Islamic Studies*. 24.12.2020 tarihinde <https://www.kfcris.com/pdf/3891727d972ab090279bb62f83d4faba5b756a11b4372.pdf>
- Amara, R. B. (2011). *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Shari'a Implementation*. Universitat Bayreuth, Almanya.
- Cia. gov. (1999). The Lebanese in Sub-Saharan Africa. 20.12.2020 tarihinde https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000258637.pdf
- Ciforb resources Nigeria. CIFORB Country Profile–Nigeria 31.12.2020 tarihinde <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/collegeartslaw/ptr/ciforb/resources/Nigeria.pdf>
- Doukhan, D. (2016). Winds of War in Nigeria and The Tropical Shi'ism Zone. *International Institute for Counter-Terrorism*. 23.12.2020 tarihinde <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-War-Nigeria-Doukhan-Jan16.pdf>
- Ebrahimpour, A. A. (15 Aralık 2020). Iran's International Propaganda Machine: Al Mustafa International University. 24.12.2020 tarihinde <https://iranwire.com/en/features/8338>
- Falola, T. Genova, A. (2009). *Historical Dictionary of Nigeria*. U.S.A: The Scarecrow Press, Inc.
- Grey, S. ve Adeakin, I (2019). Nigeria's Shi'a Islamic Movement and Evolving Islamist Threat Landscape: Old, New and Future Generators of Radicalization 02.01.2021 tarihinde <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19392206.2019.1639281>
- Hamming, T. R. (2014). *Diffusion of Islamic Discourse: Saudi and Iranian Influence in Lagos and Cape Town*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Paris School of International Affairs.Paris.
- Hassan, I. H. (2015). An Introduction to Islamic Movements and Modes of Thought in Nigeria. *Program of African Studies Northwestern University, U.S.A.* 20.12.2020 tarihinde <https://africanstudies.northwestern.edu/docs/publicationsresearch/working-papers/HASSAN%202015%20PAS-ISITA%20WP%20NO%201.pdf>.

- Hayatu, S. A. (2017). From Islamism to Realpolitik: Islamic Movement of Nigeria's Paradigm Shift as Checkmate-strategy against Sunni Influence in Nigeria, *Proceeding of International Conference of Empowering Islamic Civilization*, Research Institute for Islamic Product and Malay Civilization Universiti Sultan Zainal Abidin, (304-310).
- Hill, J. N. C. (2010). Sufism in Northern Nigeria: Force For Counter-Radicalization? 01.01.2021 tarihinde <https://www.files.ethz.ch/isn/116410/pub989.pdf>
- Hrw. (2015). Nigeria: Army Attack on Shia Unjustified. 20.12.2020 tarihinde <https://www.hrw.org/news/2015/12/22/nigeria-army-attack-shia-unjustified>
- Isa, K. H. (2018). Sunni Literary Responses to the Spread of Shia Ideology in Northern Nigeria. Londra İslam Koleji tarafından 2016'da düzenlenen Uluslararası Şii Çalışmaları Konferansına sunulan bir makalenin genişletilmiş versiyonu. NR52/2018 ISSN 2545-3234 (113-130).
- Isa, K. H. Adam, S. Y. (2017). A History of Shia and its Development in Nigeria: The Case-Study of Kano, *Journal of Islamic Studies, Volume 36*, (2017), eISSN: 0257-706 (226-256).
- Kavak, G. (2019, 7 Ağustos). Nijerya İslami Hareketi (IMN) Meselesi ve Boko Haram'ın Hatırlattıkları. Afrika Araştırmacıları Derneği,-AFAM. 19.12.2020 tarihinde <https://afam.org.tr/nijerya-islami-hareketi-imm-meselesi-ve-boko-haramin-hatirlattiklari/>
- Köksal, A. (2007). Nijerya. TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2007 yılında İstanbul'da basılan 33. cildinde, 108-109 numaralı sayfalarda yer almıştır. 20.12.2020 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/nijerya>
- Ministry of Mines and Steel Development. (2017). *Nigeria's Mining and Metal Sector. Investment Promotion Brochure*. Minister of Mines and Steel Development. 24.12.2020 tarihinde <https://www.a-mla.org/images/acts/Nigeria-Ministry-of-Solid-Minerals-Investment-BrochureV14.pdf.pdf>
- Mohammed, F. K. (2017). The Causes and Consequences of Internal Displacement in Nigeria and Related Governance Challenges. *Division Global Issues, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, Berlin*.
- Muhammad, M.S. Abdullahi, M. M. (2019). The Spread of Shia and its Activities in Nigeria, *Journal of Islamic Studies and Humanities, Vol, 4, No. 1 (2019) 28-41*.
- Murtala, İ. (2020). Markus Balkenhol, Ernst van den Hemel, Irene Stengs (Ed.), *Spatial Piety: Shia Religious Processions and the Politics of Contestation of Puplic Space in Northern Nigeria* içinde (s. 89-105). Palgrave Macmillan.
- Nyemah, R. GM. (2011). Economics of Oil Discovery in West Africa: The Nigerian Experience. 24.12.2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/280131660_ECONOMICS_OF_OIL_DISCOVERY_IN_WEST_AFRICA_THE_NIGERIAN_EXPERIENCE
- Oecd. org. (2012). Nigeria. 24.12.2020 tarihinde https://www.oecd.org/swac/publications/Nigeria_e-version_en_light.pdf.
- Okoli, A.C. ve Anjide, S.T. (2017). New Trajectory of Islamic Extremism in Northern: A Threat-Import Analysis of Shiite's Uprising. *International Journal of African and Asian Studies* Vol.32, (41-51).

- Oudah, C. (5 Ağustos 2016). Sheikh El-Zakzaky Through the Eyes of His Followers. *Aljazeera*. 24.12.2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/features/2016/8/5/sheikh-el-zakzaky-through-the-eyes-of-his-followers>
- Sawahel, W. (28 Eylül 2018). Iran's 'Branch campuses' reach Sub-Saharan Africa. 24.12.2020 tarihinde <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20180925134208657>
- Soonest, N. (2019). El-Zakzaky: Politics, Religion, and The Persecution of Shiites in Nigeria. 20.12.2020 tarihinde <https://www.theelephant.info/features/2019/03/21/el-zakzaky-politics-religion-and-the-persecution-of-shiites-in-nigeria/?print=pdf>
- State. gov. (2019). Nigeria 2019 International Religious Freedom Report. 01.01.2021 tarihinde <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/05/NIGERIA-2019-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>
- Steckler, J. (2020). *How Iran Exports Its Ideology. United Against Nuclear Iran*. 24.12.2020 tarihinde https://www.unitedagainstnucleariran.com/sites/default/files/expansion/Iran%27s%20Ideological%20Expansion%20Final%20Report_12082020.pdf
- Sulaiman, A. A. Kambari, A. M. (2014). The Activities and Challenges of Muslim Students' Society of Nigeria (MSSN) in Nasarawa State, Nigeria. *Journal Of Humanities And Social Science*, 40, Volume 19, Issue 1, Ver.VII, e-ISSN: 2279-0837 40. (40-45).
- Tande, D. (2012). Beyond Boko Haram: The Rise of Radical/Militant/Extremism Islam in Nigeria & Cameroon. (C. A. Buckley (Ed.), *Instability in Nigeria: The Domestic Factors. Threats to Nigeria's Security: Boko Haram and Beyond* içinde (s.y) Washington, DC.
- Thurston, A. (2018). Campuses and Conflict in the Lake Chad Basin *Violent Extremism and the Politics of Religion in Higher Education*. (26-27).
- Thurston, A. (2020). Sectarian Triangles: Salafis, the Shi'a, and the Politics of Religious Affiliations in Northern Nigeria. 20.12.2020 tarihinde <https://www.cambridge.org/core/journals/politics-and-religion/article/abs/sectarian-triangles-salafis-the-shia-and-the-politics-of-religious-affiliations-in-northern-nigeria/16F725C23ADE008C177C6849794ABFF7> adresinden ulaşıldı.
- Toprak, K. (2019, 13 Ağustos). Nijerya'da Tahran Riyad Rekabetinin Etkisi: Zakzaki Hareketi. *Yeni Şafak Gazetesi*, 19.12.2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/hayat/nijeryada-tahran-riyad-rekabetinin-etkisi-zakzaki-hareketi-3501935>
- Toprak, K. (2019, 27 Haziran). Suud-İran Rekabetinin Yeni Mahalli: Nijerya. Anadolu Ajansı, 01.01.2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suud-iran-rekabetinin-yeni-mahalli-nijerya/1517174>
- Zenn J. Nigerian al-Qaedaism. (ty). 19.12.2020 tarihinde <https://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1392/zenn.pdf>
- Zenn, J. (2013, Ekim). The Islamic Movement and Iranian Intelligence Activities in Nigeria. 24.12.2020 tarihinde <https://ctc.usma.edu/the-islamic-movement-and-iranian-intelligence-activities-in-nigeria/>